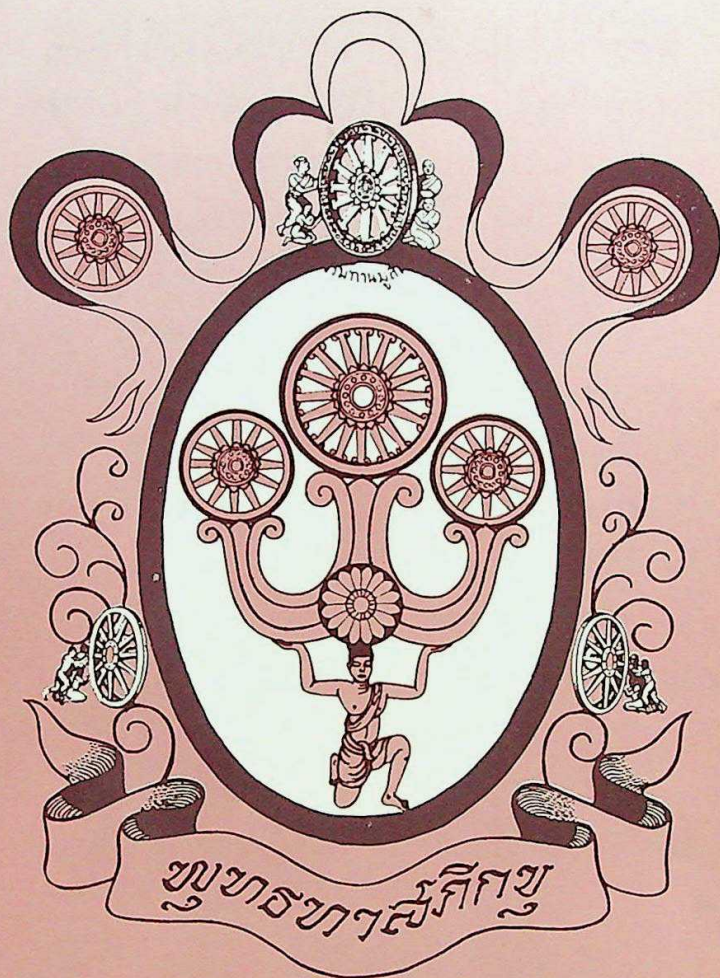

สิบปีเกี่ยวกับสวนโมกข์

[ชุดหมอนล้อ อันดับ ๑๐๙]

อุทิศนา

จักรธรรมะมาลัย	จะหมุนทั่วทั้งธาตตรี	
แผ่ธรรมะรังษี	ตามพระพุทธทรงประสงค์	ฯ
มันหมายจะเสริมศาสน์	สถาปนโลกให้อยู่ยง	
ปลอดภัยพินาศ, คง	เป็นโลกศุขสถาพร	ฯ
หากแล้งพระธรรมญาณ	อันธพาลกลีบร	
จะครองโลกเป็นอากร	ให้เลวสู่สู่เครัจฉาน	ฯ
จะทุกข์ทนทั้งคืนวัน	พิฆาตกันบมีประมาณ	
ด้วยเหตุอหังการ	เข้าครองโลกวิโยคธรรม	ฯ
บรรษัทพระพุทธรองค์	จึงประสงค์ประกอบกรรม	
ตามแนวพระธรรมนำ	ให้โลกผองผ่องพันภัย	ฯ
เผยแผ่พระธรรมทาน	ให้ไพศาลพิชิตชัย	
แปดหมื่นสี่พันนัย	อุทิศทั่วทั้งธาตตรี	ฯ

พ.ท.

๒๕๒๓

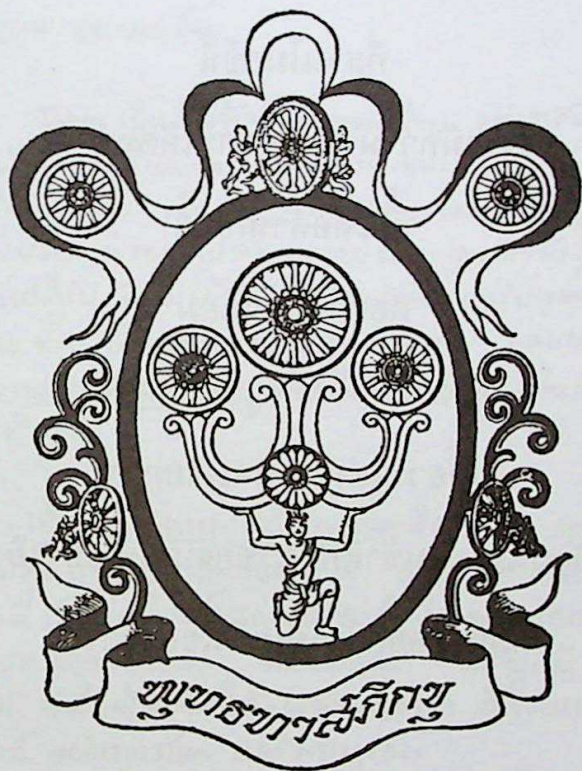

พิมพ์ที่ : มิตรนราการพิมพ์

259/142 ซอยพิบูลย์เวศม์ 2 (ปรีดี พนมยงค์ 15) ถนนสุขุมวิท 71 พระโขนงเหนือ
วัฒนา กรุงเทพฯ 10110 โทร. 0-2392-0146, 0-2381-0238 โทรสาร: 0-2391-3716

สิบปีเกี่ยวกับสวนโมกข์

[ชุดหมุล้อ อันต์บ ๑๐๙]

วันขึ้น ๑๓ ค่ำเดือน ๑๐

๒๑ กันยายน ๒๕๕๓

สวนอุศมจัดพิมพ์ครั้งที่ ๑

จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ที่สวนโมกข์นี้
เรามีความปรารถนาที่เด็ดขาด
ที่จะต่อต้านกิเลส
ต่อต้านวัตถุนิยม
ต่อต้านข้าศึกศัตรูของมนุษย์
เดี๋ยวนี้เราอยากจะเรียกว่า
วัตถุนิยมเป็นข้าศึกศัตรูของมนุษย์อย่างยิ่ง
แต่มนุษย์กลับเห็นเป็นของน่ารัก

สิบปีเกี่ยวกับสวนโมกข์

พุ่มเรียง

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ระหว่างที่ ฉันยังศึกษาอยู่ในกรุงเทพฯ ได้มีการติดต่อกับ นายธรรมทาส พานิช โดยทางจดหมายอยู่เสมอ ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการส่งเสริมปฏิบัติธรรม ตามความสามารถ. ในที่สุด ในตอนจะสิ้นปีนั้นเองเราได้ตกลงกัน ถึงเรื่องจะจัดสร้างสถานที่ส่งเสริมปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะขึ้นสักแห่งหนึ่ง เพื่อความสะดวกแก่

จากห้าสิบปีสวนโมกข์ภาคสอง ตอนเมื่อเราพูดถึงเรา

๑ เรื่อง สิบปีเกี่ยวกับสวนโมกข์ นี้ ท่านพุทธทาสภิกขุบันทึกไว้ เมื่อพ.ศ. ๒๔๘๖ สมัยนั้นทางราชการได้เปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการใช้สรรพนาม เป็นต้นว่า ข้าพเจ้า เปลี่ยนเป็น ฉัน และตัวสะกดการันต์ ได้เปลี่ยนแปลงผิดจากปัจจุบันนี้มาก ในบทความเรื่องนี้จะเห็นได้ว่า ใช้ ฉัน แทนข้าพเจ้า เพราะเป็นบทความสมัย พ.ศ. ๒๔๘๖ นั้น

ผู้รวบรวม

ภิกษุสามเณรผู้ใคร่ในทางนี้ ซึ่งรวมถึงตัวเองด้วย โดยหวังไปถึงว่า ข้อนั้นจะเป็นการช่วยกันส่งเสริม ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ในยุคซึ่งเราสมมติกันว่าเป็นกึ่งพุทธกาลส่วนหนึ่งด้วย.

เมื่อไม่มีที่ใดเหมาะสำหรับพวกเราจะจัดทำยิ่งไปกว่าที่ *ไชยา* เราก็ต้องตกลงกันว่า จำเป็นที่เราจะต้องจัดสร้างที่นี้ ทั้งที่ที่ไชยาไม่มีถ้ามีภูเขาที่งดงามตามธรรมชาติเลย. และเพราะเรากำลังน้อย เราจะทำน้อยๆ เพื่อผู้มีกำลังมากเห็นตัวอย่างแล้วเกิดพอใจขึ้นมา ก็จะจัดทำกันให้แพร่หลายได้สืบไป หรืออย่างน้อยที่สุด การทำของเราอาจเป็นเครื่องสะดุดตาสะกิดใจ ให้เพื่อนพุทธบริษัทเกิดสนใจ ในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม หรือรักการปฏิบัติด้วยตัวเองขึ้นมาบ้างไม่มากนักน้อย. เราทำตนเป็นเพียงผู้ปลุกเร้าความสนใจ ก็นับว่าได้บุญกุศลเหลือหลายแล้ว เมื่อตกลงกันดังนี้ ฉันก็ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ในตอนสิ้นปี ๒๔๗๔ นั้นเอง.

ฉันพักอยู่ใน *วัดใหม่ พุมเรียง* อันเป็นวัดที่เคยอยู่มาแต่แรก ราวเดือนเศษก็หาสถานที่ได้ ชนิดที่ในถ้ำนั้นจะ

หาได้ดีไปกว่านั้นไม่ได้แล้ว พวกเรากันเองที่เป็นมิตรสหาย ๔-๕ คน ช่วยกันไปจัดทำที่พัก กว่าฉันได้ย้ายไปอยู่ที่นั่น ก็ตกเดือนพฤษภาคม ซึ่งฉันจำได้แต่เพียงว่า ดูเหมือนจะเป็นวันที่ ๑๒. ต่อมาในเดือนมิถุนายน ประเทศไทยก็เปลี่ยนแปลงการปกครอง. เพราะฉะนั้นปฏิทินของสวนโมกข์จึงเป็นสิ่งที่จดจำได้ง่ายที่สุดโดยแฝงไว้ในประโยคสั้น ๆ ว่า “ปีเดียวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง”. ข้อนี้พวกเราถือว่า มันเป็นนิมิตแห่งการเปลี่ยนยุคใหม่ เพื่อการแก้ไขสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้น เท่าที่เราจะพึงทำได้.

ท่านผู้อ่านคงจะประหลาดใจบ้างก็ได้ ในเมื่อจะได้ทราบว่า การกล่าวถึงเรื่องสวนโมกข์ในระยะสองปีแรกนั้น ก็มีแต่เรื่องเกี่ยวกับฉันเป็นส่วนมาก เพราะตลอดเวลา ๒ ปีแรกนั้น ไม่มีใครอาศัยอยู่ในสวนโมกข์เลย มีแต่ฉันอยู่คนเดียว. ยังไม่มีใครในต่างจังหวัดได้ยินชื่อสวนโมกข์ เพราะเราเพิ่งจัดออกหนังสือพุทธศาสนารายไตรมาส ในปีที่สองของการตั้งสวนโมกข์ กว่าจะมีภิกษุสามเณรที่อื่นไปเยี่ยมสวนโมกข์บ้าง ก็ตกเข้าไปปีที่สาม. ฉันจึงอยู่คนเดียวตลอดเวลา

สองปี ทั้งในและนอกพรรษา.

การมีสวนโมกข์และการไปอยู่ที่นั่นของฉัน เป็นการกระทำที่บอกกล่าวกัน เฉพาะผู้มีความสนใจร่วมกัน. แม้คนในถิ่นนั้นเอง ที่ไม่เข้าใจความมุ่งหมายอันแท้จริงอีกเป็นจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะชาวไทยอิสลาม ซึ่งอยู่ใกล้สวนโมกข์ที่สุด บางคนคงจะเดาความหมายเอาเอง จึงในตอนเช้าที่ฉันออกบิณฑบาตวันแรกๆ เด็กๆ พวกกันวี่งหนี และร้องบอกกันว่า “พระบ้ามมาแล้ว ะ” แล้วอธิบายให้ฟังกันเองว่าฉันเป็นคนบ้าที่เขาเอาตัวมากัก เพื่อรักษาที่ป่าวัดร้างนั้นให้ระวังให้ดี. นานดังหลายเดือน จึงค่อยหมดความเข้าใจเช่นนั้นอย่างสนิท.

เรื่องนี้ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องน่าขบขันอย่างเดียว ยังเป็นเรื่องที่ไปพ้องกันเข้า กับเรื่องจริงส่วนใหญ่ของพวกเราอีก คือ เมื่อกิจการของคณะธรรมทานได้เผยแพร่ไป โดยทางหนังสือพิมพ์ทั่วประเทศ มีเพื่อนร่วมชาติอีกไม่น้อยเหมือนกัน ที่เข้าใจผิดคิดว่าการกระทำของพวกเรา เป็นการชวนเร้นการหากำไรอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเอาศาสนาเป็น

โลห์ก็มี. ที่คิดว่าทำเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ด้วยการเปิดเผย
ข้อความ ที่ทายกไม่ควรจะรู้ก็มารู้ จนพวกพระเณรต้อง
เดือดร้อน ดังนี้ก็มี. เขียนบัตรสนเท่ห์ไปยุพระผู้ใหญ่ให้
เข้าใจผิดและเกลียดชัง ก็มี ซึ่งท่านได้กรุณาแจ้งให้พวกเรา
ทราบ พร้อมด้วยความรู้สึกลึกซึ้งจริงใจของท่าน, กว่าที่จะเข้า
ใจกันได้ ก็ร่วม ๑๐ ปี. แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ไม่มีผู้
เข้าใจถูกมาตั้งแต่แรก, ที่จริงก็มีมากจนเหลือที่เราจะเก็บ
จดหมายชมเชยไว้ทั้งหมดได้เหมือนกัน.

ข้อที่ควรคิดในเรื่องที่ยอมเสียเวลานำมาเล่าสู่กันฟังนี้
อยู่ตรงที่ว่า การกระทำอะไรใหม่ ๆ แปลก ๆ ไปจากที่
เขากระทำกันอยู่นั้น จะต้องถูกมองในแง่ร้ายบ้าง
ส่วนหนึ่งเป็นธรรมดา ไม่ว่าผู้ทำจะมีกำลังและ
อิทธิพลมากหรือน้อย. ถ้ามีอิทธิพลมากจะแตกต่างอยู่บ้าง
ก็ตรงที่เขาไม่กล้าพูดซึ่งหน้าเท่านั้น เพราะฉะนั้น ผู้ที่คิดจะ
ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเป็นการปฏิวัติแก้ไข หรือ
รื้อฟื้นทำให้ดีขึ้น ขออย่าได้ไปเอาใจใส่กับการ
นิทนาว่าร้ายของผู้เข้าใจผิด ซึ่งโลกนี้จะต้องมีเป็น

ธรรมดานั้นเลย ทำไปด้วยสุจริตใจก็พอแล้ว ผลจักเกิดขึ้น
เท่ากับการกระทำอันบริสุทธิ์ของคน. พวกเรารู้สึกล่วงหน้า
ไว้เช่นนั้นแล้วเหมือนกัน จึงไม่ได้เอาใจใส่อะไรมากไปกว่า
ความนุกนุกสนาน ของผู้ที่ทำนายสิ่งใดไว้ แล้วสิ่งนั้นก็เกิด
ขึ้น เพื่อให้ตนกลายเป็นหมอดูที่ทำนายแม่นๆ เท่านั้น.

ที่พักครั้งแรกที่สุดนั้น เป็นเพียงโรงพื้นดินกันและ
มุงด้วยจากเล็กๆ ขนาดวางแคร่ได้ ๓—๔ แคร่ อยู่ติดกับ
โรงสังกะสี ซึ่งเขายกขึ้นสำหรับมุงพระพุทธรูปองค์ใหญ่องค์
หนึ่งไว้ แต่ก่อนเป็นโรงเปลือยไม่มีฝาผนัง สวมทับลงตรง
โบสถ์เก่าเพื่อรักษาพระพุทธรูปเอาไว้. ต้นไม้ขนาดเขื่องมี
เงาคร้ม ใต้เงากรุกกล้าเข้ามากระทั้งในแนวพัทธสีมา เนื่องจาก
ความนานของวัดที่ร้างมาไม่น้อยกว่า ๘๐ ปี, นอกจากนี้ก็
ไม่มีอะไรอีก นอกจากป่าไม้ที่แน่นทึบอยู่โดยรอบ.

สถานที่นี้เป็นสถานที่เมื่อฉันมาอยู่ ก็ยังเป็นสถานที่
กลัวเกรงของคนทั่วไป มีผู้ชายหลายคน แม้กลางวันแสกๆ
คนเดียวไม่กล้าไปที่โบสถ์นั้น, เนื่องจากความเชื่อในทางผี
ไสยหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้และเถาว์วัลย์จึงพากันกำเริบแน่น

ทึบไปหมด. นอกจากบ่อน้ำเก่าๆ พังมิพังแหล่เหลืออยู่บ่อหนึ่ง ห่างจากโบสถ์ประมาณ ๕๐ เมตร พออาศัยใช้น้ำได้บ้างแล้ว ไม่มีอะไรที่จะเรียกได้ว่า มิใช่ของมีเองเป็นเองตามธรรมชาติ. นี่ภาพแห่งสวนโมกข์ ในสมัย ๒ ปีแรก ซึ่งผิดกับภาพถ่ายที่เคยลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา หรือภาพที่ท่านจะได้เห็น ในเมื่อไปเยี่ยมสวนโมกข์ด้วยตนเองในบัดนี้ อย่างที่จะเปรียบกันไม่ได้เลย.

แต่ตามความเป็นจริง ฉันยังรู้สึกพอใจสภาพเป็นอยู่ของสวนโมกข์เมื่อครั้งนั้นอยู่จนกระทั่งบัดนี้ ซึ่งฉันรู้สึกชัดแก่ใจว่า มันได้ให้ประโยชน์บางประการแก่ฉัน ชนิดที่สวนโมกข์ในสภาพปัจจุบัน ซึ่งเตียนสะอาดมีที่พักสบายไม่อาจจะให้ได้เลย. เรื่องนี้เป็นหลักที่จะลืมเสียมิได้ สำหรับผู้สนใจในการฝึกฝนทางจิต. ฉะนั้น ฉันควรจะกล่าวถึงสภาพของสวนโมกข์สมัยเริ่มแรกนี้ต่อไปอีกสักเล็กน้อย เพื่อเป็นการศึกษาสำหรับผู้ที่จะริเริ่มเป็นนักฝึกฝนเกี่ยวกับทางจิตตามควร.

ความสะดุ้งหวาดเสียวชนิดใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ตรัสเล่าไว้ใน บาสิภยภรวสูตร มุม. ฉันรู้สึกว่าคุณได้เสพ
 ฅบกับความหวาดเสียวชนิดเดียวกันนั้นมาแล้ว อย่างมี
 ปริมาณไม่น้อย เพราะฉันก็เช่นเดียวกับท่านผู้อ่านส่วนมาก
 คือมิได้ชินกับป่าด้วยการกำเนิดและเติบโตในป่า. ทั้งที่ฉัน
 ได้เคยศึกษา พระบาสิภยภรวสูตรนั้นมาแล้วก่อน แต่
 ไปอยู่เปลี่ยว ๆ คนเดียวเช่นนั้น ฉันก็ไม่สามารถช่วยเหลือตัว
 เองได้ด้วยเหตุนี้ ก็มากน้อยเลย. ข้อความตอนหนึ่งแห่ง
 พระบาลีนั้นว่า.

“...เสนาสนะอันสัจ คือป่าและป่าเปลี่ยว
 เป็นเสนาสนะยากที่จะเสพได้ ความสัจเป็นของ
 ยากที่จะทำได้ ยากที่จะยินดีในการอยู่ผู้เดียว ป่า
 ทั้งหลาย เป็นประหนึ่งว่า ได้นำไปเสียแล้วซึ่งใจ
 ของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิ....”

“พราหมณ์, ความคิดอันนี้ได้มีแก่เราว่า ถ้า
 กระไร ในราตรีอันกำหนดว่าเป็นวัน ๑๔, ๑๕ และ
 ๘ คำแห่งปักษี อารามอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ป่าอัน
 ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้อันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ที่

ใดเป็นที่น่าพึงกลัว เป็นที่ชุมชนแห่งโลมชาติ เราพึงอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้นเถิด บางทีเราอาจจะจับตัวความขลาดและความกลัวได้. พราหมณ์ เราได้อยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น และในวันอันกำหนดไว้ นั้น ๆ แล้ว”.

“พราหมณ์, เมื่อเราอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น สัตว์ป่าแอบเข้ามา หรือว่านกยูงทำกิ่งไม้แห้งให้ตกลงมา หรือว่าลมพัดหยักเยื่อ กิ่งไม้ ใบไม้ให้ตกลงมา ความตกใจกลัวได้เกิดแก่เรา โดยเข้าใจว่า นั่นแล้วตัวความกลัว, ความติดกันได้มีแก่เราต่อไปว่า ทำไมหนอ เราจึงเป็นผู้พะวงแต่ในความหวาดกลัว ถ้าอย่างใดเราจะหักห้ามความหวาดกลัวนั้นเสีย โดยอิริยาบถที่ความหวาดกลัวนั้น ๆ มาสู่เรา”.

“พราหมณ์, เมื่อเราเดินอยู่ความกลัวเกิดมีมา เราก็ขึ้นเดินแก้ความขลาดนั้นตลอดเวลา นั้น เราไม่ยืน ไม่นั่ง ไม่นอน. ถ้าเมื่อเรายืนอยู่ความหวาดกลัวเกิดมีมา เราก็ขึ้นยืนแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้นเราไม่เดิน

ไม่นั่ง ไม่นอน. ถ้าเมื่อเรานั่งอยู่ ความหวาดกลัวเกิดมี
มา เราก็อับนั้งแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้น เราไม่
ยีน ไม่เดิน ไม่นอน. ถ้าเมื่อเรานอนอยู่ ความขลาด
เกิดมีมา เราก็อับนอนแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้น
เราไม่เดิน ไม่ยีน ไม่นั่งเลย....”

เพียงเท่านั้นก็แสดงว่า การสู้รบกับความหวาดกลัว อัน
เป็นสัญชาตญาณของสัตว์ เป็นปัญหาอันยากเย็นเพียงไร.
ความคาดคะเนอยู่ในห้องเมื่อยังอยู่ที่กรุงเทพฯ ว่าฉันจะตั้ง
หลักของฉัน เพื่อจะแก้ปัญหาลำเนาี้ๆ เช่นนั้นๆ เป็นสิ่งที่
ใช้อะไรไม่ได้เลย เพราะว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดนั้น ไม่ได้อยู่ที่ **หลัก**
อะไรมากมายนัก แต่อยู่ที่ความมากน้อยของกำลังใจ และ
ความช้าหรือเร็วของสติ และความเคยชินหรือไม่เป็นส่วนใหญ่.

รสชาติของการอยู่คนเดียวในสถานที่อันสงัด และ
ดึกสงัดนั้น เป็นสิ่งที่ไม่อาจบอกให้เข้าใจกันได้ด้วยตัวหนังสือ
หรือด้วยการนึกเทียบเอา จากการที่อยู่อันเป็นธรรมดา
ของผู้ที่ไม่เคยไปอยู่. มีอำนาจอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งดูเหมือน
ว่าได้ **ริบ** เอากำลังใจไปเสียหมดแล้ว ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้สึกตน

ว่าได้อยู่ผู้เดียวในที่ที่ปราศจากการคุ้มครองแต่อย่างใด. ยิ่งเมื่อมีอะไรหวอหรือโครมครามวูตวาดออกมา ในเวลาที่ไม่รู้สึกตัว และเพิ่งประสพเป็นครั้งแรก ย่อมเป็นการเหลือวิสัยที่จะไม่ให้เกิดการสะดุ้ง. ครั้นกำลังใจค่อยเข้มแข็งขึ้น สติค่อยรวดเร็วขึ้น ความเคยชินค่อยมากขึ้น สิ่งนั้น ๆ ค่อย ๆ กลายเป็นธรรมดาไป. เพราะฉะนั้นต้องใช้เวลาอย่างน้อยสัก ๗ วัน สำหรับบทเรียนขั้นต้นนี้ เพื่อฝึกฝนการใช้หลักอย่างใดอย่างหนึ่ง จนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ.

บางวันฉันเดินออกมาเพื่อไปบิดขาบาตตอนเช้า. ในเขตสวนโมกข์อันกว้างใหญ่นั้นเอง กลางทางเดินแคบ ๆ ระหว่างพงรกริมสระใหญ่. ฉันเคยเสียเวลายืนคอยให้นาก ถึกโทนตัวผู้ ที่ออกมาถึงเกลือกกลางพื้นทราย และยึดตัวสองขาชะเง้อดูฉันเป็นคราว ๆ เสร็จธุระของมันแล้วหลีกไปเสียก่อน. มันทำอาการคล้ายกับทำทนายว่า กล้าดีก็ลองเข้ามาซิ เมื่อมันยึดตัวขึ้นสูงขนาดหน้าอกเรา ในระยะ ๘—๙ เมตร ฉันซึ่งเหมือนกับท่านทั้งหลาย คือไม่เคยประสบพบปัญหาชนิดนี้มาก่อน ทั้งอยู่ในระยะแรกของการฝึกฝนตน ให้เป็น

ไปตามแนวธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าอันสูงสุด ในการที่จะทั้งไม่สู้ ไม่ป้องกันตัว แต่ก็ไม่หนีและไม่กลัวไม่ถอยเช่นนี้ ท่านลองทายดูทีหรือว่า จะให้ฉันทำอะไรอีก นอกจากยืนคอยกว่ามันจะหลีกไปเอง.

มันมีอยู่อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งควรจะนับว่าเป็นของวิเศษมาก และเคยเป็นที่พึงของฉันมามากแล้ว ก็ความรักในการศึกษา อยากรู้อยากทดลอง. เมื่อกำลังใจและสติยังสมบูรณ์อยู่กับตัว ก็อยากลองไปเสียทั้งนั้น แม้ที่สุดแต่อยากลองให้เสียกัฏ ฐกัฏ หรือให้ผีหลอก และให้ภูตหรือเปรตมาหาสนทนาปราศรัยกัน. ทั้งนี้เพื่อถือเอาเป็นโอกาสสำหรับศึกษาสิ่งเหล่านั้นด้วย และทดลองกำลังน้ำใจของตนเองด้วย. แต่ดูเหมือนโชคไม่เคยอำนวยให้เป็นเช่นนั้นเลย ความกลัวกลายเป็นของหลอกและกลัวเปล่าๆ ซึ่งนับว่าขาดทุน สมแก่ความโง่เขลาของตัวที่ไปกลัวมันเอง.

ฉะนั้นถ้าหากเราจะมีปัญญาหรือเหตุผลพอๆแก่การรักษาตัวแล้ว เราหวังได้ก็แต่ความปลอดภัย และโอกาสแห่งการศึกษาที่ประณีตยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น. สิ่งที่เคยกลัว

กลายเป็นของธรรมดาจนมากเกินไป จนบางครั้งกลายเป็นวัตถุแห่งความขบขัน และเราจะพบตัวเราเอง ว่าเปลี่ยนไปจนจะเป็นคนละคน และเมื่อเป็นไปโดยทำนองนี้มากเกินไป อุปสรรคอันเกิดจากความกลัว ที่คอยเกียดกันความเป็นสมาธิแห่งจิตก็มึนน้อยเข้า และหมดสิ้นไปในที่สุด สามารถจะนั่งอยู่คนเดียวในที่โล่งในกลางคืนอันสงัด โดยปราศจากเครื่องคุ้มครองอย่างใด นอกจากจีวรที่ห่มอยู่, และมีจิตแน่วไปในการฝึกฝนได้ตามปรารถนา.

ฉันเคยเข้าใจว่า เราอาจพึ่งพาสิ่งคุ้มครองเช่นรั้วหรือกลดเป็นต้น ช่วยบรรเทาความหวาดระแวง เมื่อจะต้องนั่งอยู่คนเดียวในที่เปลี่ยว. แต่นั่นเป็นสิ่งที่ต้องขบอภกกล่าวเพื่อนนักศึกษาไว้ทั่วๆกันว่า ไม่น่าจะใช้เลย คือเราจะไม่ได้จิตใจอันใหม่ ที่เป็นจิตใจอันปล่อยหมด, มันยังคงระแวงอยู่นั่นเอง ไม่ให้เกิดกำลังใจอันเข้มแข็งเพียงพอ. พอไม่มีสิ่งเหล่านั้นเป็น เครื่องอุ้มใจ ความขลาดชนิดของคนธรรมดาก็มีมากขึ้น.

ในป่านั้น ในตอนเที่ยงวัน มีความสงัดตามธรรมชาติ

อีกครั้งหนึ่ง. ดูเหมือนนกกะปูดจะมีหน้าที่เป็นผู้ให้สัญญาณระฆังพักผ่อน แล้วนกทุกตัวจับเจ้า บางตัวก็หลับเลย กระรอกก็อยู่นิ่งๆ ไก่ป่าก็กกแปลง สัตว์เล็กตามพื้นดินก็หลบตัวพักผ่อน เพราะเสร็จการหาอาหารมือเช้าบ้าง เพราะความร้อนระอุของเวลาเที่ยงวันบ้าง. ความเงียบสงัดเข้ามาแทนที่ ซึ่งบางครั้งลมก็ไม่มีพัด ทำให้เกิดความสงบเงียบทำนองเดียวกันกับเวลาตึกสงัด. ภิกษุผู้ไม่มีกังวลด้วยอาหารมือที่สองคือเพล ย่อมมีโอกาสหาความสุขได้ในตอนนี้ อีกครั้งหนึ่งเป็นพิเศษ ในเมื่ออยู่ในป่าเช่นนั้น ซึ่งฉันถือว่าเป็นสิ่งที่น่าเสียดายมากเหมือนกัน ถ้าหากเราไม่ได้คุ้นเคยกับธรรมชาติอันนี้.

แต่ในบางครั้ง เมื่อเรากำลังสงบอารมณ์กันอยู่เช่นนี้ มีเสียงกึกก้องเจี๊ยวจ๊าวดังขึ้นระงมไปหมด ซึ่งฉันเคยสังเกต รู้สึกว่ามันช่างเป็นเสียงที่แสดงให้ระวังอันตราย หรือบอกเหตุอันตรายเอาจริง ๆ. ทั้งนี้มิใช่เพราะสัตว์เหล่านั้นพากันตื่นจากการพักผ่อน เพราะวานกกะปูดยังไม่ได้ส่งสัญญาณบอกเวลาบ่ายเลย. แต่ว่าได้มีอันตรายมาจริง ๆ คือ มีนก

ใหญ่บางชนิด ซึ่งเป็นตระกูลนกอินทรีได้ผ่านเข้ามา. ตลอดเวลาที่นกพวกนี้ยังอยู่ สัตว์เหล่านั้นเป็นไม้ยอมหยุดร้อง. ที่สวนโมกข์เรามีกระรอกกว่า ๔๐ ตัว และนกเล็กๆ นานาชนิดนับไม่ถ้วน ไก่ป่าฝูงใหญ่ เหล่านี้ทั้งหมดช่วยกัน ตะเบ็งเสียง เป็นที่บอกให้รู้กันอย่างทั่วถึง ให้ระวังอันตราย. ฟังดูแล้วใครก็ย่อมรู้สึก ว่าเป็นเสียงขอความช่วยเหลืออยู่ ชัดเจนทีเดียว ความสะดุ้งจะมีได้อีกครั้งหนึ่ง สำหรับผู้ที่ไม่เคยผ่านมาก่อน. ถ้าเหตุการณ์พิเศษเช่นนี้ไม่มี ก็จะไม่เจียบส่งต่อไปจนถึงบ่าย จนกว่านกจะพูดจะได้ให้สัญญาณอีกครั้งหนึ่ง การเคลื่อนไหวค่อยมีขึ้นทีละตัวสองตัว จนเป็นป่าที่ตื่นอยู่ตามปกติ.

เดือนหงายแจ่มคืนหนึ่ง ดึกมากแล้ว ฉันตื่นขึ้นด้วยเสียงดังก๊บบๆ อยู่ใกล้ๆ ค่อยๆ ลุกนั่งฟังดู แหวกผ้าบังช่องหน้าต่างมองไปตามเสียง เห็นหมูป่าสี่ตัวด้วยกัน กำลังกินอะไรอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่ม ในระยะห่างออกไปจากพื้นที่พักเพียง ๗—๘ เมตร ไม่เป็นภาพที่น่ากลัวเลย แต่น่าดูมากกว่า. และคงเป็นหมูป่านี้เอง ที่เคยวิ่งกระโจนไปส่น้ำป่าครั้งหนึ่ง

ในเมื่อฉันเปิดประตูออกมาในตอนใกล้รุ่ง. กระจงแม่มือก่อน
 นกคุ้มแม่มือก่อน ซึ่งบางทีเดินตามกันเป็นทาง เหล่านี้ เป็น
 สิ่งที่น่าเอ็นดูมากในตอนเย็น ๆ. นกบางชนิดร้องเหมือน
 แกล้งว่า มีทั้งกลางวันและกลางคืน, บางตัวก็สวยงามจน
 แทบไม่น่าเชื่อ ว่าเป็นฝีมือของธรรมชาติล้วน ๆ โดยปราศ-
 จากความช่วยเหลือของพระเป็นเจ้า. คินฝนตกงูที่ชุมที่สุด
 ก็คือ งูกะปะ ซึ่งกัดมีพิษเจ็บมากและเปื่อยจนนิ้วหลุด หรือ
 หงิกงอไป, และสิ่งที่ชุกชุมทุก ๆ คี้นก็คือยุง. เหล่านี้แหละ
 คือธรรมชาติที่ให้เราเรียนอันไม่รู้จักเบื่อ หลายอย่างหลาย
 ประการ.

ในตอนแรก ๆ ที่จากชีวิตในหมู่บ้าน ไปเป็นชีวิตป่า
 ของฉัน ทุกสิ่งทุกอย่างช่างมีอะไรให้คิดให้นึก จนเกิดความรู้
 สึกใหม่ ๆ ขึ้นมากหลาย เหลือที่จะจดเขียนไว้หมดสิ้นได้. ภาพ
 อันเต็มไปด้วยความหมายลึก ๆ และปัญหายาก ๆ เหล่านี้
 ธรรมชาติมิให้โดยพร้อมมูล ก็แต่เมื่อสถานที่นั้น ยังมีได้ถูก
 ดัดแปลงแก้ไข ให้ผิดไปจากธรรมชาติเดิมแม้น้อยเท่านั้น.
 ครั้นสวนโมกข์ถูกดัดแปลงแก้ไขมาเรื่อย ๆ ทุก ๆ ปี หลายปี

เข้าก็อย่าขาดกันกับธรรมชาติบางประการ ที่เคยให้บทเรียน อันแสนเผ็ดจนในบัดนี้ นับว่าส่วนมากที่สุด ก็ให้แต่ความ เยือกเย็นสบายเท่านั้น ไม่สู้มีบทเรียนอันกระทบความคิดนึก ตรีศรตรงเท่าใดนัก ในการที่จะศึกษาจากธรรมชาติแท้ๆ เพราะ เรามิบทเรียนจากการศึกษาเล่าเรียนอย่างอื่นมาแทนที่มากเข้า.

กลางคืนทุกสิ่งทุกอย่างพากันหลับ จริงหรือ? ข้อนี้ *ไม่มีความจริงเลยแม้แต่น้อย*, จากการศึกษาด้วยธรรมชาติ นั้นเอง เราจะรู้สึกว่าการกลางคืนเสียอีกเป็นเวลาในโลกที่ตื่นที่สุด แต่ว่าเป็นความตื่นอย่างประณีตเหลือเกิน. เมื่อจะมองดูกัน ในแง่ของสัตว์นานาชนิด ก็พบว่า มีสัตว์ที่ตื่นและทำงานไม่น้อยกว่ากลางวัน วิ่งว่อนเอาจริงเอาจังไม่น้อยกว่ากลางวัน เว้นเสียแต่ *มนุษย์ของโลก* และสัตว์บางประเภทเท่านั้น ที่ดูเหมือนว่าหลับเอาเสียจริงๆ.

ส่วน *มนุษย์ของธรรมนั้น* กลางคืนเป็นเวลาที่ตื่นที่สุด เพราะว่ากลางวันความรู้สึกของจิต มักจะถูกริบไปเสียใน ด้านต่างๆจนแทบจะหมดสิ้น ด้วยสิ่งอันรบกวน หรือยากที่จะดึงลงสู่อารมณ์อันสงบ. ครั้นตกถึงกลางคืน ความว่างได้

มีขึ้นอย่างสดชื่น, ความแจ่มใสของจิตแหลมคมยิ่งกว่ากลางวัน ในภายในจึงรุ่งเรืองไปด้วยความสว่างไสว ของการมองเห็น สิ่งที่สวยงามบางสิ่ง. เป็นจิตที่ตื่นอยู่อย่างสดชื่นยิ่งนัก แม้จะ หลับชนิดที่ตื่นอยู่ทุกเมื่อ พร้อมทั้งจะรู้สึกสิ่งทั้งหลายตรง ตามที่เป็นจริงอยู่เสมอ ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย. ครั้นตกถึง กลางวันมีเรื่องที่จะทำ, มีแขกที่จะต้องต้อนรับ, มีผู้อื่นที่ จะต้องช่วยเหลือสงเคราะห์ ความเหน็ดเหนื่อยนั้น ได้ทำให้ มีความมีนชาอ่อนเปลี้ยไป จนมีคมัวคล้ายกับความหลับ ซึ่ง ผิดกับความแจ่มใส อันจะมีได้ในตอนที่ตึกสงัดล่วงไปแล้ว.

ด้วยเหตุนี้ ฉันทจึงเห็นว่า กลางคืนนั้น ธรรมไม่ได้ หลับไปอย่างโลกเลย ช่างตรงกันข้ามเหมือนลักษณะอื่นๆ ที่ ตรงกันข้ามระหว่างธรรมกับโลกนั้นเหมือนกัน. สัตว์เล็กๆ บางชนิดเสียอีกตื่นอยู่อย่างแจ่มใส โดยเฉพาะปลวกกลาง คีนว่องไวรวดเร็วยิ่งกว่ากลางวันเป็นอันมาก แต่มันจะเป็น สัตว์ของธรรมด้วยหรืออย่างไรมันไม่ทราบ. แต่มนุษย์ของ โลกนั้นเป็นที่แน่นอนอย่างหนึ่ง ว่าในเวลากลางวันนั้น ไม่ ได้ตื่นอยู่ด้วยธรรมแล้ว ซ้ำกลางคืนก็ยังไม่ได้ตื่นยิ่งขึ้นไปอีก

ด้วย ด้วยเหตุนี้เองกระมัง โลกจึงไร้สันติภาพอันถาวร ชนิด
ที่เรากำลังเรียกร้องหา.

การอยู่คนเดียว ไม่มีอะไรจะดีไปกว่าแล้วในการฝึกฝน
บทเรียนของการตื่น และการควบคุมการตื่นของตนให้นุ่ม
นวล จนอาจล้อยตามความต้องการของตนได้ทุกเมื่อ. เมื่อ
การอยู่ป่าคนเดียวของผู้ใด ลงร่องลงรอยเป็นปรกติ จิตย่อม
ผันแปรไป มีลักษณะง่ายแก่การเป็นสมาธิตั้งครั้งตั้งก่อนเสีย
แล้ว และมีสมาธิประเภทที่เป็นของเล่นสนุกของเด็ก อีก
เหลือหลายที่จะหาได้ง่ายๆ เพราะความเป็นของง่ายแก่การ
เป็นสมาธิของจิตนั่นเอง.

ปลาเล็กๆ มาตอมวนเวียนกันอยู่เป็นกลุ่ม ในวงสี่
เหลี่ยมอ่อนของฝาบาตรทองเหลือง ที่ใส่ข้าวสุกทิ้งลงวางไว้
ในน้ำตื้นๆ ให้มันกิน. ด้วยการเพ่งดูเล่นๆ เพียงชั่วประเดี๋ยว
ก็สามารถที่จะติดตามไปเพ่งดูเล่นได้ตลอดหลายๆ คืบ, มีการ
ขยายเป็นภาพเล็กภาพใหญ่ ที่เคลื่อนไหวเป็นของราวกะว่า
มีจิตใจเช่นเดียวกัน ซึ่งฉันสมควรเรียกว่า “สมาธิเล่นสนุก
ของเด็ก” แต่ก็เป็นการทำนองเดียวกันกับสมาธิจริงของผู้ใหญ่

อยู่หลายประการ ผิดกันก็แต่ถือเอาของเล่นๆตามธรรมชาติ
ใกล้ๆและนอกแบบแผนเช่นนั้น เป็นอารมณ์สำหรับลองดู
เล่นเท่านั้น. ถ้าหากถือเอาอาการเช่นนี้เป็นของเล่นอยู่เสมอ
ไม่นานนัก ของที่ยากก็จะลดลงมาหาเป็นของง่ายขึ้น อย่าง
ไม่น่าเชื่อ.

การอยู่คนเดียวแม้ในทางปริยัติ หรือก่อนไปทางปริยัติ
ก็ยังเป็นที่แน่นอนว่าเป็นผลดียิ่งเหมือนกัน. การอ่าน
ข้อความในพระไตรปิฎกส่วนมากที่กรุงเทพฯ ได้รสชาติ
จับใจน้อยกว่าในที่สงัดในป่าดั่ง ๔-๕ เท่าตัว. และฉันอาจ
กล่าวได้ว่า เฉพาะบางเรื่องอ่านในที่อัดแอจะไม่ได้เรื่อง จน
ใช้ประโยชน์ไม่ได้เลย ก็มีไม่น้อย. การขบความบางอย่าง
หรือส่วนมากที่สุด ทำในป่าขบได้เป็นคั่งเป็นแคว ติดต่อกัน
เป็นสาย, การเขียน ก็รู้สึกว่ามีชีวิตจิตใจยิ่งกว่ากัน แต่จะ
เป็นของเฉพาะคนหรือไม่นั้น เราจะต้องคอยสังเกตกันสืบไป.

เมื่อพูดถึงเรื่องรสนิยมๆ แปลกๆในทางจิตแล้ว เป็น
อันเชื่อได้ว่า เราจะหาที่ที่อยู่กันอัดแออย่างในกรุงเทพฯ
นั้นไม่ได้โดยแน่นอน. แม้ที่สุดแต่ดินฟ้าอากาศก็ยังไม่

คำนวณเสียเลย เพราะบรรยากาศของความยัดเยียด และ
 ตลบอบอวลไปด้วยกระแสจิตอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งแตกต่าง
 ตรงกันข้ามทีเดียว ฉะนั้นเรื่องสถานที่จึงเป็นเรื่องสำคัญ
 เรื่องหนึ่งเหมือนกัน. และทั้งนี้เป็นเรื่องที่เราจะต้องศึกษา
 จากธรรมชาติโดยตรง ซึ่งฉันได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า เป็น
 เรื่องที่มีแต่ในเมื่อเราจัดการเป็นอยู่ ให้ใกล้ชิดธรรมชาติ ให้
 มากที่สุดเท่านั้น และฉันเคยผ่านมาเมื่อตอนแรกๆของการ
 จัดสวนโมกข์ขึ้น ซึ่งต่อไปข้างหน้า เราจะถือเป็นหลักอัน
 หนึ่งสำหรับจัดสถานที่แห่งใหม่ ๆ ให้ใกล้ชิดธรรมชาติที่สุด
 อยู่ได้ตลอดกาลนาน โดยแยกเรื่องอันเกี่ยวกับหนังสือ การ
 โฆษณา หรือการรับแขกออกไปเสียให้เด็ดขาดจากสถานที่
 เช่นนี้.

เมื่อพูดถึงสิ่งของหรือทรัพย์สินสมบัติ นั้นก็เป็นเรื่อง
 หนึ่งที่ต้องศึกษา. ในขั้นแรกของการอยู่ที่นี่ ฉันมีทรัพย์สิน
 สมบัติแค่เพียงบาตร ๑ ใบ, มีฝาทองเหลืองชนิดดักน้ำฉัน
 ได้ กับถังดักน้ำเล็กๆ จากบ่อน้ำใบหนึ่ง และจิวรเท่าที่
 จำเป็นจะต้องมีเท่านั้น. กับมีตะเกียงน้ำมันมะพร้าว ทำ

ด้วยแก้วที่ใช้ดื่มน้ำดวงหนึ่ง จุดที่หน้าพระพุทธรูปเป็นประจำ. จะไปไหนเมื่อไรก็ได้ ไม่ต้องปิดประตู ไม่ต้องใส่กุญแจ ไม่ต้องสั่งเสียใคร เพราะมีคนเดียว จะกลับมาเมื่อไรเวลาไหน ก็ไม่มีห่วงโดยทุก ๆ ทาง. ไม่มีอะไรที่จะต้องดูแลระวังรักษา, ไม่มีเรื่องที่จะต้องรับผิดชอบอย่างใดกะใคร, รู้สึกว่ามีตัวเพียงตัวน้อย ๆ และเป็นอิสระเหมือนนก, ความคิดนึกเกลี้ยงเกลาไม่คิดนึกอะไรเลยก็ได้ มีแต่ความเบาสบายช่างยากที่จะบอก, และทำความเข้าใจให้เสมอไม่มีเบื่อ เหมือนดื่มน้ำที่จิตสนิท.

นับตั้งแต่เกิดมาเท่าที่จำได้ ไม่เคยมีความเบาสบายเหมือนไม่มีเนื้อไม้ตัว เหมือนเมื่อมาอยู่ตามแบบนี้เลย. ความพอใจในความเป็นเช่นนี้ที่เกิดขึ้น มีมากพอที่จะหักห้ามความกังวลถึงอนาคต เชื่อแนในตัวเอง ว่าตัวอาจหาความสุขหรือความพอใจให้แก่ตัวเองได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับใครหรือรบกวนใคร. มีความคิดอุตรไปถึงว่า สามารถจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้คนเดียวก็ได้ หรืออยู่ได้โดยไม่ต้องติดต่อกับใคร เช่นเดียวกับพวกที่อยู่หิมาลัยนั้นเหมือนกัน.

ครั้นต่อมามีทรัพย์สมบัติเพิ่มขึ้น เมื่อคิดออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ทำให้ต้องมีกระดาษดินสอ และหนังสือบางเล่ม. ความรู้สึกในใจก็กระทบกันเป็นคราวๆ บางทีหนังสือนั้นยืมเขา จะไปไหนต้องเก็บ ต้องปิดหีบ ปิดประตู กระทั่งใส่กุญแจทิ้งไว้ กลับมายังเรียบร้อยด้อยูกี่เบาใจ. มีคราวหนึ่งไปธุระค้างคืน กลับมาทันขณะที่ปลวกขึ้นมาพอกถึงกองหนังสือพอดี. หนังสือเหล่านั้นเป็นพระไตรปิฎกบางเล่ม ที่ขอยืมมาจากวัดแห่งหนึ่ง ซึ่งเวลานั้นยังไม่มีของคณะธรรมทานเอง. ถ้าปลวกกัดกินทำให้ของเขาขาดชุดไป จะเป็นเรื่องยุ่งไม่น้อย และสมน้ำหน้าทีอุตริเป็นพระบ้าน ในเมื่อตนมีความเป็นอยู่อย่างพระเจ้า. เหล่านี้คือเรื่องที่มีความคิดสองฝ่ายกระทบกันบ่อย จนบางครั้งจะเลิกล้มความคิดที่จะทำการเกี่ยวกับหนังสืออีกต่อไป.

ในที่สุดความคิดทั้งสองฝ่าย ก็รู้จักประนีประนอมกันได้เอง. อันผลแห่งการประนีประนอมนั้น เนื่องมาจากที่เคยพบความเป็นอยู่ที่เบาสบาย เพราะไม่มีทรัพย์สมบัติอะไรนั้นอีกด้วยเหมือนกัน. แม้ว่าความเป็นอยู่ที่ไร้สิ่งของ

จะทำให้พบความเบาสบายชนิดใหม่ขึ้นก็ตาม แต่ก็เป็
 ความรู้อีกอันหนึ่งที่ทำให้รู้ว่า สิ่งนั้นเกิดมาจากการเสียสละ
 และไม่ยึดถือ. การไม่ยึดถือ นั้น นอกจากจะเกิดมาจากการ
 ไม่มีอะไรจะยึดถือแล้ว ยังเกิดมาจากการที่เราไม่ยึดถืออีก
 ส่วนหนึ่งด้วย แม้จะมีอะไรเป็นสมบัติของตนอยู่ก็ตาม. ฉะนั้น
 การที่จะมีอะไรบ้าง เท่าที่จำเป็นแก่การที่จะบำเพ็ญ
 ประโยชน์ผู้อื่นให้กว้างขวางออกไป โดยตนไม่ต้องยึดถือไว้
 เป็นเครื่องหนักใจนั้น จะเป็นสิ่งที่ทำได้หรือไม่ เป็นเรื่องที่
 น่าลองดู.

เมื่อความคิดซึ่งเป็นเหมือนการทำพนันเกิดขึ้นเช่นนี้
 ความกล้าและความสนุกในการที่จะรับภาระ หรือรับผิดชอบ
 บางสิ่งบางอย่าง ซึ่งเป็นการผูกมัดอยู่บ้างก็เกิดขึ้นมาเอง. เมื่อ
 ความคิดอีกฝ่ายหนึ่งเสนอขึ้นมาว่า ไม่ยอมเสียสละความสุข
 ที่ได้พบใหม่นั้น อีกฝ่ายหนึ่งก็หาทางประนีประนอม โดย
 จะไม่ให้เสียไปทั้งสองฝ่าย, ในที่สุดก็ปรากฏว่า มันรู้จักเอา
 ไว้ได้ทั้งสองสถาน ก็เพราะความที่เคยหยั่งรู้ถึง รสของการ
 สละหมดในเบื้องต้นมาแล้ว เป็นความรู้อันสำคัญ, รู้จัก

ปล่อยวางสิ่งนั้นๆ ในคราวที่มันจะต้องเพิ่มเข้ามาใหม่ ไม่เหมือนกับครั้งที่ยังไม่เคยพบการสละมาก่อน ซึ่งรู้จักแต่จะยึดถืออย่างเดียว. แต่อย่างไรก็ตาม ความจริงยังคงมีอยู่ว่าการไม่ข้องแวะกับการทำประโยชน์ผู้อื่นเสียเลยนั้น มีความสุขมากกว่า. จะเป็นเพราะมนุษย์เรา มีนี้ธรรมชาติอย่างหนึ่งอย่างใดติดตัวมา เช่นเราเองกว่าที่จะมาเป็นได้แบบนี้ ก็ต้องเนื่องจากการเสียสละของคนชั้นก่อนๆ ที่ไม่เห็นแก่ตัวตายเดี่ยวมาแล้วเหมือนกัน มนุษย์เราจึงกล้าเสียสละประโยชน์สุขของตน เพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นบ้าง เป็นธรรมชาติในใจ. เพราะฉะนั้นการบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น โดยไม่เสียประโยชน์ตนไปมากนัก จะทำกันอย่างไรนั้น เป็นปัญหาที่ต้องพยายามแก้. และฉันขอตอบด้วยการกล้ารับรองในที่นี้ว่า ไม่มีทางอื่นใดดีไปกว่า การหลีกออกไปบำเพ็ญชีวิตสันโดษ ไร้ทรัพย์สินสมบัติโดยประการทั้งปวง เสียสักคราวหนึ่งก่อน ซึ่งในที่สุดจะพบคำตอบ พร้อมทั้งได้สมรรถภาพแห่งจิต ชนิดที่จะปฏิบัติงานอันแสนยากนั้นได้ดีจริงๆ.

ผู้สมัครจะศึกษาอบรมในทางจิต จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องผ่านสิ่งนี้มา ด้วยสติสัมปชัญญะ และการคอยสังเกตกำหนดอันประณีต ให้มากที่สุดที่จะทำได้. เพราะว่าความรู้ที่ได้มาจากการเคยผ่านมาทางจิตใจของตนเอง กับความรู้ที่คาดคะเนเอาตามหลักเกณฑ์ในตำรานั้น ยังไกลกันอยู่ไม่น้อย. เพราะฉะนั้นขอเตือนเพื่อนนักศึกษา ที่กำลังทำบทเรียนขั้นนี้ด้วยกันว่า เรื่องอันเกี่ยวกับการมีทรัพย์สินสมบัติหรือไม่มีนี้เป็นเรื่องที่จะต้องผ่านไปให้ดีที่สุด คือให้ละเอียดลออที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในการออกฝึกฝนทดลองของคน.

เพราะมีงานทางหนังสือ และหนังสือพิมพ์เกิดขึ้น เพราะมีแขกทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาสเพิ่มขึ้น ความเป็นอยู่ในสวนโมกข์ก็เปลี่ยนไป จากการเป็นอยู่สำหรับคนโดดเดี่ยว มาเป็นการเป็นอยู่อย่างหลายคน หรือเกี่ยวข้องกับคนหลายคน. ในที่สุดทำให้ต้องสร้างกะต๊อบ สำหรับพระเณรมาใหม่ และกะต๊อบทำงานหนังสือ ที่อาจวางใจเรื่องปลวกหรือขโมย. มีเครื่องใช้สอยสำหรับหลายคน ทั้งยามปรกติและยามเจ็บไข้, มีที่รับแขก และมีการร่วมมือ

บางสิ่งบางอย่างกับวัดวาอารามอื่นๆ ความเป็นอยู่และกฎเกณฑ์ต่างๆ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป หรือต้องดัดเพิ่มชิ้นใหม่ให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์ที่ค่อยเปลี่ยนแปลงมา.

และที่สำคัญที่สุดคือ เมื่อหาสมาชิกการปฏิบัติธรรมตามอุดมคติของพวกเขา จากที่อื่นๆ ไม่ค่อยจะได้ ก็เป็นเหตุให้ต้องสร้างสรรค์ขึ้นเอง ด้วยการอบรมพระเถระชุดที่เล็กๆ ลงไปอีก ขึ้นในสถานที่นี้ พร้อมๆ กันไปทั้งสองทาง เพื่อการงานอันสมบูรณ์และทันสมัยในอนาคต. อันนี้ทำให้มีเรื่องหรือภาระเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง และมีระเบียบการเป็นอยู่อีกแบบหนึ่ง ซึ่งค่อยๆ สอนให้รู้ใหม่ๆ ขึ้นอีกว่า ต่อไปจะต้องจัดต้องทำกันอย่างไร จึงจะเรียบร้อยราบรื่นไปด้วยดี. รวมความว่า การจัดตั้งสำนักส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น ย่อมมีวิธีการโดยเฉพาะของมันเอง เช่นเดียวกับกิจการอื่น ก็มีวิธีการเฉพาะอีกอย่างหนึ่ง ฉันทิดก็ฉันทัน.

พวกเราดำเนินกิจการอันนี้ ในฐานะเป็นของใหม่และไม่เคยเห็นตัวอย่างที่แน่นอนมาก่อน จึงเป็นการศึกษาทดลองเต็มที่ พร้อมกันไปในตัว มีทั้งงานที่ทำส่วนตน และ

ทั้งงานเผยแพร่เพื่อผู้อื่นที่เป็นการสื่อสาร เพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ หรือให้ความรู้โดยตรงด้วยอีกส่วนหนึ่ง ตามมาภายหลัง. ในตอนแรกที่ยังไม่ป็นรูปร่างชัดเจน ยังแยกกันไม่ออก ก็มีหลายอย่างที่รวมอยู่ในสวนโมกข์ ซึ่งต่อมาได้แยกกันเด็ดขาด ให้กับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม และหอสมุดวัฒนธรรม ซึ่งตั้งอยู่ในที่อีกแห่งหนึ่งที่ตำบลตลาด คนละตำบลละตำบลพุมเรียง อันเป็นที่ตั้งของสวนโมกข์มาแต่เดิมและห้องวัฒนธรรมสมัยแรกๆ.

ข้อนี้ควรจะเป็นที่สังเกต ของท่านที่มีความสนใจในเรื่องนี้บางท่านไว้ด้วยว่า ถ้าจะมีการจัดตั้งองค์การส่งเสริมและเผยแพร่การปฏิบัติธรรมขึ้นใหม่ในที่ใด ควรจัดรูปงานแบ่งแยกกันไปเด็ดขาด และมีเจ้าหน้าที่ให้เพียงพอแก่แผนกของงานไปตั้งแต่ต้นทีเดียว จะได้ผลรวดเร็วทันใจ.

ในปีที่สาม ฉันเริ่มมีเพื่อนที่อยู่ร่วมจำพรรษาด้วยหนึ่งรูป เป็นสองรูปด้วยกัน. สำหรับภิกษุรูปนี้ ฉันนึกว่ามีข้อความบางอย่างที่ควรเขียนไว้เป็นที่ระลึก. ชื่อใหม่ ฉายา **ศาสนปโชโต** นามสกุล **ทุมสท้าน** เป็นชาวภาคอีสาน จังหวัด

ชัยภูมิ อยู่ด้วยกันเรื่อย ๆ มาหลายปี จนป่วยและกลับไป
 มรณภาพที่บ้าน. เมื่อมาอยู่สวนโมกข์ได้เดินเท้ามาตลอดทาง
 มีความเข้มแข็งอดทนพิศุขธรรมตา ชื่อตรงเปิดเผย เหมาะ
 สมแก่การเป็นนักปฏิบัติธรรมทุกประการ ไม่เป็นเปรียญ ไม่
 เป็นนักรธรรมเอก แต่ฉันรับเอาไว้เป็นพิเศษด้วยความเลื่อมใส
 และปรากฏว่าทุกคนก็เลื่อมใส และทำให้ฉันเข้าใจได้ดีในข้อ
 ที่ว่า พวกที่รอบรู้กระทั่งจบพระไตรปิฎกในกาลก่อน ๆ กลับ
 มาเลื่อมใสในพระบางรูป ที่ไม่มีความรู้ปริยัติเลยนั้นหมายความว่าอย่างไรกัน.

คนพวกนี้มีนาคต่ออารมณ์ สม่่าเสมอ ตรงและจริง
 ทุกประการ. เมื่อมีภูมิทางปริยัติน้อย ก็ขยันศึกษา ได้ถาม
 อดทนต่อคำสั่งสอน นานเข้าก็รู้อะไรที่ต้องการอย่างพอตัว
 เหมือนกัน สงบเสงี่ยม ไม่พูดหรือพูดน้อย เทศน์ไม่เป็น แต่
 น่าฟังมากที่สุด. ยิ่งอยู่ด้วยกันนาน ยิ่งเห็นว่ามีศีลเป็นที่ไวใจ
 ซึ่งทำให้นึกว่าคุณธรรมชนิดนี้ เป็นสิ่งที่เพียงพอแล้ว แม้
 สำหรับที่จะให้เทวดาบูชา.

ฉันเองรู้สึกว่ามีคนชนิดนี้เพียงคนเดียว ก็พอแล้ว

สำหรับสวนโมกข์ ที่จะมินามว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรม ทำให้
นึกต่อไปว่า เป็นโชคดีมาก ที่พอมีเพื่อนเป็นคนแรก ก็เป็น
ที่พอใจถึงเพียงนี้. และนึกต่อมาในตอนหลังว่า การที่มีกฎ
จำกัดรับเฉพาะผู้ที่เป็นเปรียญและนักธรรมเอกล้วน คงไม่ให้
ผลสมตามตั้งใจเสียแล้ว แต่ก็สนใจที่ไม่รู้จะอย่างไร เลย
ถือเป็นหลักกันขึ้นใหม่ว่า ฉันมีสิทธิที่จะรับบุคคลพิเศษเป็น
ส่วนตัว ต่างหากจากคณะกรรมการอีกส่วนหนึ่งด้วย.

ในเรื่องนี้ท่านที่สนใจในการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรม
เช่นนี้ คงยินดีฟังไว้ สำหรับเป็นเครื่องมือพิจารณาในการ
วางกฎเกณฑ์บางอย่าง เพราะว่าจะไม่วางหรือไม่มีหลักเสีย
เลยก็ไม่ได้, หรือวางผิดก็ไม่ได้อีกเหมือนกัน. ข้อสังเกตที่
อยากจะขอแนะนำไว้อย่างหนึ่งก็คือว่า ข้อที่ท่านกล่าวไว้ว่า
ต้องอยู่ร่วมกันนาน ๆ จึงจะรู้ว่าเขาเป็นคนดีหรือไม่ดีนั้น เป็น
ความจริงยิ่งนัก. และอันนี้เอง เป็นความยุ่งยากลำบาก
สำหรับการวางกฎเกณฑ์และการตัดสินใจ ว่าควรรับไว้เป็น
พิเศษหรือไม่. ฉะนั้นถ้าทำได้และเป็นทางดีที่สุด ก็จงเลือก
รับแต่ผู้ที่เคยพบเคยเห็นกันมานานแล้ว หรือเป็นศิษย์ที่

เติบโตขึ้นมาในสำนักของตนเอง หรือของเพื่อนฝูงที่ไว้ใจได้ ในความคิดความเห็น รวบรวมเอามาฝึกฝนให้เป็นเวลานานๆ จะเป็นวิธีที่เบาสบายที่สุด. และทั้งการอบรมจิตใจตามแบบ นี้ ก็เป็นเวลานานปีหรือตลอดชีวิต เพราะฉะนั้น ไม่เป็นการ จำเป็นที่จะรีบร้อน เมื่อมีจำนวนเต็มแก่เสนาสนะแล้ว หยุดรับเสียจะดีกว่า. หรือถ้าไม่ต้องการบุญกุศลอันกว้างขวาง ฉะนั้นจะขอแนะนำว่า มีเพื่อนดี ๆ สัก ๓-๔ คนก็พอแล้ว สำหรับ ที่จะหาความสุขกันไปจนตาย ไม่ต้องเปิดรับใครที่ไหน.

ในปีต่อมา มีภิกษุและสามเณรมาขออยู่อาศัยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ คราวละรูปสองรูป บางปีถึงอยู่จำพรรษากันถึง ๑๐ รูปก็มี ในตอนหลัง. บางรูปที่มารู้สึกว่าท่านได้รับผลเป็นที่ พอใจ เป็นกัลยาณมิตรที่ดี มีบางรูปตรงกันข้าม กลับออกไปป่าวข่าวอกุศล. ในฝ่ายหนึ่งที่พอใจนั้น มีสาระสำคัญตรง ที่มีการวางระดับสิ่งต่าง ๆ ไว้ในใจออกจะตรง ๆ กัน.

เช่นเมื่อมีปัญหาว่า เท่าไรเรียกว่า *สันโดษ* หรือ *เลิ้งง่าย*? ก็มีความเห็นตรงกันว่าท่านนี้ เรียกว่าเลิ้งง่ายหรือ กินอยู่อย่างต่ำ, แต่บางพวกเห็นว่าท่านนั้น แร้นแค้นรุนแรง

ไป จนเป็นอรรถกถาโยค.

ในบางเรื่องเช่นมีปัญหาว่า ภิกษุสามเณรประเพณี
ควรทำอะไรได้บ้าง? บางพวกเห็นว่าทำวัตรสวดมนต์ก็ไม่ควร,
อ่านหนังสือพิมพ์ก็ไม่ได้ ซึ่งเมื่อพวกก่อนทำเช่นนั้นอยู่ ก็
ยกขึ้นเป็นข้อรังเกียจ.

บางพวกก็ถือเคร่งไปในทางตามตัวหนังสือ เช่นน้ำ
แม้จะสะอาดอยู่แล้วอย่างไร ก็ยังจะต้องกรองกันอีกด้วยผ้า
กรอง จนน้ำนั้นกลับสกปรกไปด้วยอำนาจผ้ากรอง ซึ่งมีไว้
สักว่าตามธรรมเนียมนั้นเสียอีก. เพราะเชื่อว่าตัวสัตว์ชนิดที่
ดูด้วยตาไม่เห็นนั้น ผ้ากรองบางๆจะกรองเอาไว้ได้ ถ้าใคร
เกิดไม่ทำดังนี้ขึ้นมาสักคนหนึ่ง ก็ตั้งข้อรังเกียจ, ส่วนพวก
ที่ตรงกันข้าม ก็ชักจะคิดว่าพวกหนึ่งครีไป.

แต่ก็มีอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนมาก เอาใจใส่แต่
เรื่องของตัว เห็นการที่ถือยิ่งหย่อนกว่ากันบ้างนั้นเป็นของ
ส่วนตัว ไม่รังเกียจฝ่ายไหนทั้งหมด เป็นมิตรกับทุกฝ่าย ซึ่ง
นับได้ว่าเป็นนักปฏิบัติธรรมแท้.

สำหรับในเรื่องนี้ มีข้อที่ควรสังเกตไว้ด้วยอย่างหนึ่งว่า

ในบรรดาผู้อ้างตัวเองเป็นนักปฏิบัติธรรมนั้น มีคนประเภทที่เรียกว่า จิตไม่สมประกอบรวมอยู่ด้วย. นี่ยิ่งไปกันใหญ่ เป็นปัญหาที่แก้ยาก.

การมีสถานกลาง เปิดรับอาคันตุกะจากทุกทิศนั้น มีอะไรที่แตกต่างจากสำนักหรือวัด ที่ตั้งอยู่เป็นหลักแหล่งมีขอบเขตจำกัดนั้นมากนัก. ในสถานกลางเช่นนี้ จะมีอาคันตุกะชนิดต่างๆ แทบครบทุกชนิด, แม้จะไม่อยู่เลย เพียงแต่มาพักชั่วคราว เพื่อมาดูมาเยี่ยม ก็มีอะไรทำให้เป็นปัญหาเกิดขึ้นได้. ถ้าหากใครไปถือหลักว่า สิ่งใดที่แปลกไปจากสิ่งที่ตนทำหรือถืออยู่ เป็นของใช้ไม่ได้ หรือขบขันแล้ว คนนั้นจะลำบากที่สุด.

ฉันสังเกตเห็นว่า เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ช่วยอะไรไม่ได้เสียจริงๆ เช่นอาคันตุกะบางคน จะฉันอาหารต้องยกบาตรขึ้นวางบนที่สูง แล้วลงนั่งยองๆ ประนมมือข้างล่าง ว่าอะไรพื้มพำเสียครู่หนึ่งแล้วจึงนำมาฉัน. พวกที่ไม่เคยทำดังนั้น ก็อดขันหรืออดขยิบตากันไม่ได้ ซึ่งที่จริงก็น่าขันสำหรับผู้ที่ไม่เคยทำเคยเห็นอยู่บ้างเหมือนกัน. แม้ในตอนหลังจะได้

รับคำอธิบายว่า ที่ทำดังนั้นเพื่อเป็นการบูชาถวาย พระพุทธเจ้าเสียก่อน และเป็นการขอบคุณพระองค์ ในการ ที่แผ่บารมีทำเหล่าสาวกให้มีอาหารฉันไม่ขาดแคลน ซึ่ง พิจารณาดูก็เป็นการกระทำที่ดีและมีเหตุผลอยู่. ส่วนมากก็ ยังสั่นเสียวไม่รับถือลัทธินี้ ซึ่งฉันเชื่อว่าเป็นลัทธิที่ถือกันแต่ เพียงบางถิ่น. พวกที่ถือเคร่งก็หาว่าพวกที่ไม่ถือนั้น ไม่รู้จัก คุณของพระพุทธเจ้า, พวกที่ไม่ถือก็มีคำตอบว่า เรามีวิธี อย่างอื่นที่จะขอบคุณพระเจ้า และเขารู้สึกว่าทำอย่างนั้น คล้ายกับเช่นผี หรือเช่นวิญญาณพระพุทธเจ้า. นี่เป็นเพียง ตัวอย่างบางอย่างที่จะได้พบเห็นทำนองเดียวกันอีกหลายอย่าง ในสถานที่อันเป็นสถานกลาง เป็นที่มาพักของอาคันตุกะ แทบทุกชนิด.

พระเณรที่อ้างตัวเองเป็นนักปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญ สมณธรรมนั้น เมื่อฟังดูแต่ชื่อ น่าจะเป็นอย่างเดียวกันหมด แต่ความจริงกลับมีเป็นชนิดๆ ที่แตกต่างกัน ยิ่งไปกว่าพระ กันถูกระตามวัดในบ้านในเมืองเสียอีก. เพราะเหตุว่ามีพระ นักปฏิบัติธรรมบางพวก ที่ไม่เคยเรียนปริยัติเสียเลย มี

สำนักหลักแหล่งเป็นหย่อมน้อยๆ ต่างคนต่างทำของตนได้ตามพอใจ หรือความเห็นของตน หรือของอาจารย์ที่สอนสืบๆ กันมา. เมื่อไม่มีปรียัติซึ่งเป็นเสมือนเส้นกลางหรือกรุยทาง เป็นแนวสังเกตอยู่ ความคิดเห็นก็แตกแยกกันไปคนละทางสองทาง จนมีบางพวกไม่ยอมเชื่อว่า ปรียัตินั้นเป็นมูลฐานของการปฏิบัติไปก็มี. เมื่อนักปฏิบัติพวกนี้ โดยเฉพาะคือพวกที่เห็นว่าปรียัติเป็นข้าศึกกับปฏิบัติ เดินคุ่มๆ ไปห่างเส้นกลางมากเข้า ความรู้สึกที่เห็นว่าฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายผิดหรือใช้ไม่ได้ก็เกิดขึ้น ในระหว่างพวกนี้กับพวกอื่นเป็นธรรมดา. และโดยเฉพาะก็คือระหว่างพระป่ากับพระบ้าน ซึ่งไม่ค่อยมีโอกาสดำความเข้าใจกันเสียเลย.

ฉันมีความเห็นว่า ในสถานที่กลางนั้นเอง ถ้าหากมีการจัดให้ดี อาจกลายเป็นสถานที่ที่ชำระสะสางความขุ่นข้องหมองมัว ในระหว่างลัทธิต่างๆ ที่แตกแยกกันอยู่ ให้เกิดความเข้าใจต่อกันและกันได้. เพราะตามที่สังเกตเห็น เมื่อยกเอาพวกที่เจตนาเดิมไม่ดีออกไปเสียให้หมดแล้ว ส่วนมากก็ล้วนแต่หวังดีหวังบุญกุศลด้วยกันทั้งนั้น แม้จะถือ

ลัทธิบางอย่างแตกต่างกันอยู่อย่างไม่เข้ารอยกัน ก็อาจปรองดองกันได้โดยให้เห็นเสียว่า เรื่องเล็กๆ น้อยๆ นั้น เป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ จริงๆ และเป็นเรื่องส่วนตัวด้วย. เมื่อคนอื่นเขาไม่ถือ ก็ไม่ควรยกเอาเป็นข้อรังเกียจ ในเมื่อส่วนใหญ่หรือส่วนสำคัญของเขายังถูกต้องอยู่.

การที่ถือมั่นในลัทธิเกินไป อาจทำให้ลืมนั่น ยึดถือลัทธิเล็กๆ น้อยๆ เหล่านั้น ขึ้นเป็นสำคัญกว่าธรรมวินัยไปก็ได้ เช่นลืมนิสัยความสามัคคี อันเป็นรากฐานอันสำคัญของหมู่คณะ หรือทำให้ขาดประโยชน์อันตนจะพึงได้รับ จากการคบหาสมาคมกับเพื่อนพรหมจรรย์ต่างๆไป. เมื่อในวงศาสนาของตนเอง ก็ยังสมาคมกันไม่สำเร็จ เช่นนี้แล้วจะสมาคมกับพวกอื่น ที่เป็นคนละศาสนาได้อย่างไรเล่า. สาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งควรจะมีอายุยืนยาว ก็จะมากลายเป็นคนหูดาศั้น ได้ยินได้ฟังน้อยไป เพราะเหตุนี้เอง, เมื่อฟังดูทั่วๆไป.

แต่ผู้ที่มาจากทิศต่างๆ ฟังได้อย่างหนึ่งว่า สำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ นั้น มักมีอะไรยึดถือเป็นลัทธิอย่างหนึ่งประจำสำนักของตน คล้ายกับเป็นเครื่องหมายหรือยี่ห้อ

เฉพาะของสำนักเสมอ. ความที่อยากจะให้เห็นว่าดีหรือสูงกว่าสำนักอื่น เป็นเหตุให้คิดหาอะไรที่แปลกจากสำนักอื่นยึดไว้ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ครั้นสำนักมีมากเข้า ข้อที่หยาบขึ้น ถือให้เคร่งไว้เป็นเครื่องเซ็ดหน้าซुตา ก็มีมากชนิดเข้า และเกิดความรู้สึกในทำนองทำทายเป็นแข่งขันกัน อันเป็นทางให้กลมเกลียวกันยาก. ถ้าการแข่งขันนั้น ต่างฝ่ายมีสาระสำคัญที่บำเพ็ญประโยชน์สายใหญ่อย่างใดอย่างหนึ่ง ไปตามความถนัดชำนาญของตัวก็ดีมาก. แต่ถ้าเป็นไปเพียงเพื่อลัทธิเล็กๆ น้อยๆ ที่มีไว้สำหรับอวดแข่งต่อกันแล้ว บาบก็จะตกอยู่แก่ศาสนา ซึ่งเป็นของส่วนรวม. และฉันเข้าใจว่าเหตุอันนี้เอง ที่ทำให้มาตรฐานของการปฏิบัติในทางจิต ของสำนักปฏิบัติแทบทั้งหมด จะงักอยู่ไม่เขยิบสูงขึ้นไปได้ ซึ่งเป็นเหตุให้ฐานะหรือเกียรติของงานประเภทนี้ยังมีดมัวสลัวอยู่รำไป.

สถานที่ที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรม ควรจะเป็นสำนักซึ่งมีหน้าที่กวาดล้างสนิมหรือเสี้ยนหนามเหล่านี้ พร้อมกันกับเผยแพร่ธรรมชั้นสูง ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการทำตนให้เป็นตัวอย่างให้ดูจริง ๆ ในที่สุดก็จะกลายเป็นสถานที่ ที่

ให้ผลตอบแทนแก่การลงทุนอย่างสมค่าน่าชื่นใจ ยิ่งกว่าการลงทุนจัดสร้างสถานที่อย่างอื่นเป็นแน่.

ผู้อยู่ในสถานที่เช่นนั้น ในส่วนตัวจะต้องขยันคิดนึก ศึกษา, ในส่วนการสมาคม ต้องมีใจกว้างพอที่จะไม่รังเกียจ ผู้ที่มีอะไรไม่ลงรอยกับตน, และในส่วนการสั่งสอนผู้อื่น ก็พยายามทำตามความสามารถ บริสุทธิ์ตรงไปตรงมาจริง ๆ โดยไม่เห็นแก่ของตอบแทน. เมื่อเป็นเช่นนั้น การปฏิบัติธรรมก็ก้าวหน้า และศาสนาจะรุ่งเรือง โดยไม่ต้องสิ้นเปลืองอะไรของมหาชนหรือชาติประเทศมากมายนัก, และในที่สุด สถานปฏิบัติธรรมก็จะเป็นสถานที่นิต ๆ ใช้เงินน้อยๆ เป็นอยู่ต่ำๆ ปอนๆ แต่ว่าผลน่าชื่นใจยิ่งกว่าสถานที่ชนิดอื่นที่ตรงกันข้ามมากมายหลายเท่า เหลือที่จะเปรียบกันได้โดยแท้.

ข้อที่ความหวังอันนี้ หวังได้ยากอยู่ในบัดนี้. ฉันเห็นว่าส่วนใหญ่ เนื่องจากงานประเภทนี้มองดูยาก เข้าใจไม่ได้ง่ายสำหรับคนทั่วไป ที่จะร่วมมือส่งเสริม หรือแม้ที่สุด วงการที่ทรงอำนาจของคณะสงฆ์ ก็ยังไม่ได้จัดการส่งเสริม หรือควบคุมให้เป็นล่ำเป็นสัน คงปล่อยให้เป็นเรื่องส่วนตัว

บุคคล ทำกันไปตามความสมัครใจ. และที่ร้ายไปกว่านั้น
 วงการที่ทรงอำนาจบางแห่ง กลับเข้าใจไปเสียว่า การทำเช่น
 นั้น เป็นการทำของบุคคลผู้ดัดช่องน้อยแต่พอตัว หรือผู้
 ปราบณานิพพานนั้น เป็นผู้เอาเปรียบผู้อื่นไปก็มี ซึ่งเป็น
 เหตุอันหนึ่ง ที่ทำให้กิจการแผนกนี้ ได้รับความสนใจพินิจ
 พิจารณาของมหาชนน้อยไปกว่าควร. อันได้ทำให้พระศาสนา
 ของเราเว้าๆ แหว่งๆ ไปในบางสิ่ง อวบนูนอ่นหนาฝาคั่ง
 เกินต้องการไปบางส่วน ซึ่งข้อนั้นย่อมบ่งถึงเวลาที่ศาสนา
 ของเรา ยังทำหน้าที่หลังไหลอมฤตให้แก่ชาติประเทศของ
 เราได้ไม่เต็มที่นั่นเอง.

ข้อที่วงการอันทรงอำนาจ ยังไม่มีหลักการส่งเสริม
 หรือให้เกียรติแก่งานประเภทนี้โดยเฉพาะ. งานประเภทนี้ก็
 ต้องตกเป็นงานส่วนตัว ของผู้ที่เพียรได้ชอบงานประเภทนี้
 เอาจริง ๆ ซึ่งนานจึงจะมีผู้คงแก่เรียนสักคนหนึ่ง ลูกค้ำ
 งานประเภทนี้ไปอย่างเจียบ ๆ ให้เป็นที่สะดุดตาสะกิดใจของ
 นักศึกษาหนุ่ม ๆ ที่เรียนปริยัติเสร็จมาใหม่ๆ ซึ่งส่วนมาก
 ย่อมจะหันไปทางด้านการบริหารการปกครองหมู่คณะ อัน

เป็นทางที่จะนำไปสู่เกียรติยศ ลาภ ผล เห็นอยู่อย่างชัดเจน, แทนที่จะปรารถนานิพพาน หรือลองหันมาปฏิบัติธรรมชั้นสูงอย่างเครื่องครัดคู่ศักพักหนึ่ง ก่อนแต่จะหันไปจับงาน ที่เป็นการบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกอย่างกว้างขวาง ด้วยใจที่กว้างขวางหรือสูงมาแล้วจริง ๆ.

เพราะมูลเหตุสำคัญดังกล่าวมา จึงทำให้มีบุคคลผู้มีวิญญูณแห่งการรักษปฏิบัติน้อยตัว, เมื่อมีน้อยตัว ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้ที่จะก้าวไปได้ ย่อมน้อยไปกว่านั้นอีก หรืออาจถึงกับไม่มีเสียเลยก็ได้. เพราะฉะนั้น สำนักปฏิบัติธรรมต่างๆ ที่ใครจัดขึ้น หรือกำลังจะจัดขึ้นก็ตาม ถ้าปรากฏว่า หานักปฏิบัติน้อยเกินไป หรือไม่ได้เสียเลย ก็ไม่ควรประหลาดใจหรือเสียใจ. อย่างน้อยที่สุด การที่มีสถานที่ว่างๆ ว่าง ก็เป็นเครื่องมืออันหนึ่ง ที่เราใจให้นักศึกษาหนุ่มผู้กล้าหาญเกิดความกล้าขึ้นมาในวันหนึ่ง และเป็นเครื่องกันล้มพระศาสนาในด้านนี้ ได้เป็นอย่างดี. ถ้ายังเป็นสำนักที่อ่อนหนา ผาคั่งไปด้วยนักปฏิบัติไม่ได้ ก็เป็นเพียงสำนักที่นัดพบของนักคิดอิสระ หรือผู้ที่กำลังเตรียมตัวเพื่อเป็นนักปฏิบัติ

ไปพลาง ก็ได้ผลคุ้มกันเหลือหลาย. หรืออย่างน้อยที่สุด ก็
เป็นสถานที่นัดพบเพื่อศึกษาเป็นครั้งคราว ของผู้ไฝ่ฝันใน
ความสงบได้ดี ซึ่งก็มีผลมากเหมือนกัน.

เมื่อได้กล่าวถึง จำนวน ภิกษุ สามเณร ผู้มาอาศัย
ในสวนโมกข์แล้ว ควรจะกล่าวถึงแขกผู้มาเยี่ยมเยียนเสียด้วย.

แขกที่เป็นบรรพชิต ผู้มากไปด้วยความกรุณาอารี อัน
เราจะลืมเสียมิได้นั้น มีอยู่มากด้วยกัน และโดยเฉพาะอย่าง
ยิ่งคือ ท่านเจ้าพระคุณ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณ-
วโร เจริญ) วัดเทพศิรินทราวาส ประธานสังฆสภาปัจจุบัน
อันท่านผู้อ่านจะหารายละเอียดอ่านได้ จากหนังสือพิมพ์
พุทธศาสนาปีที่ ๕ เล่ม ๒. และที่เป็นฆราวาส โดยเฉพาะ
อย่างยิ่ง พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ ประธานกรรมการ
ศาลฎีกาในปัจจุบัน ซึ่งนอกจากได้ให้ความช่วยเหลือทั่วไป
ในกิจการของคณะธรรมทานแล้ว ยังได้ช่วยเหลือฉันเป็นพิเศษ
เป็นส่วนตัว ในการที่ฉันจะต้องบำรุงและให้การศึกษาแก่
ภิกษุสามเณรชุดพิเศษอีกชุดหนึ่ง, ซึ่งทำให้กิจการอันนี้
ดำเนินมาได้ราบรื่นตลอดมา.

ในบรรดาแขกเหล่านี้ บางคนก็มาพักเพียงวันสองวัน หรืออย่างมากก็อาทิตย์หนึ่ง, เว้นแต่แขกบรรพชิตอีกพวกหนึ่ง ซึ่งมีเวลามากพอที่จะพักได้ตั้งเดือนสองเดือน เพื่อหาความ ผาสุกตามที่ตนพอใจ และแลกเปลี่ยนความรู้แก่กันและกัน กับเพื่อนที่ไม่เคยสมาคมกัน. โดยประมาณเมื่อเฉลี่ยแล้ว เรามีแขกประเภทที่มานี้ประมาณปีละ ๔—๕ คน ซึ่งฉันเห็นว่าเป็นจำนวนมาก. แขกทั้งหมดนี้ เชื่อว่าส่วนมากได้รับความพอใจ เพราะมีการมาซ้ำ ๆ กันก็มี จะมาซ้ำอีกในวันหน้า ก็มี, แต่ก็เชื่อได้บ้างเหมือนกันว่า คงจะมีจำนวนสักสองสาม เปอร์เซนต์ ที่ไม่ได้รับความพอใจ เนื่องจากไม่เห็นพ้องในวิธีการ. นับตั้งแต่บ้านเมือง ได้รับความกระทบกระเทือน เนื่องจากสงครามเป็นต้นมา สวนโมกษ์เกือบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีแขกเลย โดยเฉพาะแขกมราวาส, ได้รับข่าวแต่ว่า ไม่มีเวลาทั้งที่อยากมาอยู่เสมอ นึกดูก็น่าสนใจกันโดยทั่วไป.

เมื่อกล่าวถึงจำนวนผู้อยู่อาศัยแล้ว จะได้เล่าถึงการ กินอยู่ต่อไป.

การขบฉันทของภิกษุสามเณรนั้น อาศัยเฉพาะของที่ได้

มาจากการบิณฑบาตโดยตรง คือได้มาทั้งข้าวและกับข้าวพอสบาย สำหรับผู้ต้องการจะเป็นอยู่ง่ายๆ ตลอดเวลา ๑๐ ปี เว้นแต่ปีสุดท้ายนี้ มีผู้มาจัดอาหารพิเศษส่งไปวันละสิ่ง โดยเห็นว่าดีกว่าที่จะไม่ทำอย่างนั้น.

เพื่อความสะดวก และเป็นการเคารพต่อการฝึกฝนตัว เราได้ฉันทิในภาชนะง่ายๆ ภาชนะเดียวตลอดมา. ที่เรียกภาชนะเดียวนั้น หมายถึงใส่ข้าวลงในภาชนะใบหนึ่ง แล้วเกลี่ยกับลงไปข้างบนเท่าที่ต้องการ โดยแบ่งออกมาจากส่วนรวม เท่าที่ได้มาในวันหนึ่งๆ แล้วก็ไปนั่งฉันตามสบาย. บางคนและบางสมัย ก็ใช้บาตรนั่นเองเป็นภาชนะ แต่บางคนและบางสมัย ใช้ภาชนะอื่นที่สะดวกกว่า บาตรไม่เหมาะที่จะใช้เช่นนั้นนัก. ด้วยบาตรสมัยนี้ ไม่ได้ทำปากกว้างเป็นรูปขันน้ำอย่างบาตรพุทธกาล และล้างให้หมดกลืนยากกว่าภาชนะอื่น เช่น อ่างกละมังเป็นต้น ทำให้เสียเวลามากในการรักษาความสะอาด. ถ้าจะดำเนินการฉันแบบง่ายๆ กันตลอดชีวิต ใช้ภาชนะอื่นดีกว่า เช่นอ่างกละมังขนาดกลางใบเดียวก็พอ. เมื่อเล็งถึงใจความแล้ว ก็ไม่เป็นการมักมาก

อย่างไร ในการที่จะใช้ภาษาเช่นนี้แทนบาตร ยังเป็นการ
 รุดงค์หรือการขุดเกลาเดิมที่อยู่นั่นเอง. การฉันทันนี้ ยังมี
 ผู้เข้าใจกันแปลกๆ เช่นเข้าใจว่า ต้องคลุกหรือขยำจนเข้า
 เป็นเนื้อเดียวกัน จึงจะถูกต้องตามแบบแผน นี่ก็มี แต่นั่น
 เป็นความคิดเห็นและความพอใจส่วนตัว หรือถึงกับเป็น
 เหตุผลเฉพาะตัว เฉพาะคนบางคน ที่อยากจะวัดกำลังใจ
 ของตนเท่านั้น.

การฉันทันแบบนี้ เราใช้กันตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งบัดนี้
 ทั้งที่สวนโมกข์, ที่หอสมุดธรรมทาน, และที่สวนโมกข์ (บน)
 อันจัดสร้างขึ้นใหม่เมื่อปีกลาย. เวลาฉันทันนั้น เราฉันทันแต่
 เข้าเท่าที่จะทำได้ ผู้สมัครจะฉันทันคนเดียวก็ฉันทันเพียงคนเดียว,
 แต่ผู้ที่บางคราวต้องทำงานออกแรงทางกาย เช่นเกี่ยวกับการ
 จัดสร้างสถานที่ หรือสามเณรรุ่นเล็ก จะฉันทันพลด้วยก็ได้
 ในเมื่อมีเหตุผลอันสมควร, ฉันทันอาหารตามธรรมดา ตามที่
 ทายกจะให้. ถ้าใครต้องการจะเว้นอาหารบางอย่าง หรือ
 ทดลองการฉันทันแบบพิเศษออกไป ต้องหาโอกาสทำเป็นพิเศษ
 และเป็นได้เพียงครั้งคราว.

ฉันเคยลองฉันแต่ผลไม้อย่างเดียวบางสมัย รู้สึกว่า เป็นสิ่งที่สบายและแปลก ถึงกับอยากจะขอร้องว่า ใครก็ตาม ควรลองผ่านการทำเช่นนี้ดูบ้าง อย่างน้อยสักคราวหนึ่ง. เนื้อ ตัวเย็นสบาย ไม่มีกลิ่นตัว สีและกลิ่นของอุจจาระไม่เป็นที่ น่ารังเกียจเลย. เหล่านี้คิดดูแล้ว เป็นอุปสรรคแก่การอยู่ อย่างสงบเย็น ดีกว่าที่มันจะเป็นอย่างธรรมดา เสียอยู่ก็แต่ ว่าในบางถิ่น ไม่มีผลไม้พอให้ความสะดวกได้เท่านั้น. ส่วน การฉันแต่ผักหรือเผือกมันนั้น ยากกว่าการฉันแต่ผลไม้มาก, และในตอนแรก ๆ ร่างกายเปลี่ยนแปลงไม่ค่อยทัน เช่น ไฟธาตุหรือน้ำย่อยอาหาร เปลี่ยนเป็นอย่างสูงให้พอเหมาะ กันไม่ค่อยทัน ไม่เหมือนผลไม้. แต่อย่างไรก็ตาม การฉัน แต่ผลไม้หรือผักนั้น ไม่สะดวกเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือ ต้องกินบ่อยกว่าธรรมดา มิฉะนั้นจะหิวในตอนกลางคืน. การ ฉันแต่ผลไม้ฉันไม่ได้ปริมาณมากเท่าฉันข้าว แล้วยัง ย่อยเร็วซึ่งทำให้หิวเร็วอีกด้วย.

ฉันสังเกตเห็นอีกอย่างหนึ่งว่า ในระยะที่ฉันอาหาร แบบนี้ ประสาททางตา ทางหู และ ทางจมูก จะไวกว่า

ธรรมดามากหลายเท่านั้น. ใบไม้มีกลิ่นเช่นใบโหระพา ขึ้น
 ห่างต้น ๒—๔ วาก็ได้กลิ่น ซึ่งตามธรรมดาเราจะได้กลิ่น ต่อ
 เมื่อได้ทำให้ใบเข้าโดยวิธีใดวิธีหนึ่งและดมดู ดอกไม้ต่าง ๆ หอม
 มาก จนบางอย่างจุนหรือทนไม่ได้ ซึ่งตามธรรมดาจะไม่เป็น
 เช่นนั้นเลย. สิ่งเหล่านี้ ฉันยังทราบไม่ได้แน่นอนเหมือนกันว่า
 เป็นด้วยอำนาจอาหารนั้น ๆ โดยตรง หรือเป็นเพราะเหตุอื่น
 อันเนื่องจากอาหารนั้น ซึ่งเราอาจจะทำให้เกิดขึ้นได้อย่าง
 เดียวกันโดยวิธีอื่น. ส่วนประสาททางกลิ่นนั้น แม้จะไม่ทวี
 ความไวมากเท่าทาง ตา หู จมูก แต่ก็ได้เพิ่มความไวยิ่งกว่า
 ธรรมดาด้วยเหมือนกัน เหตุนั้นฉันจึงเห็นว่า เป็นของที่ควร
 ลองดูเล่นสำหรับทุกคน และทดลองให้มีระเบียบที่ดี จึงจะ
 พบผลที่อย่างน้อยก็เป็นการศึกษา. แต่อย่างไรก็ตาม เรา
 ต้องไม่ลืมว่า เมื่อจิตใจสงบเป็นสมาธิ หรือกำลังสดชื่นเยือก
 เย็น ไม่ว่าจะเป็นมาได้จากวิธีใด ประสาทเหล่านี้ก็ไวกว่า
 ธรรมดาอยู่ส่วนหนึ่งแล้ว. ผลไม้ที่ดี คือ กล้วย มะละกอ
 น้อยหน่า และอื่น ๆ ที่คล้ายกัน.

การใช้ผลไม้เป็นอาหารนั้น นำให้เกิดผลทางจิต ใน

ส่วนที่ได้ให้ความรู้แต่ว่าเป็นอาหาร, ไม่มีของคาว ของหวาน, ไม่มีการกินจริง หรือกินเล่น เป็นของว่าง เหล่านั้นเป็นต้น. ไม่มีเรื่องเกี่ยวกับการทำดีหรือไม่ดี ชนิดที่จะไปบ่นเอากับคนทำ มันจึงเป็น แบบ อันหนึ่งของการขุดเกลวทั้งหลาย.

เมื่อได้พูดถึงอาหารแล้ว อยากจะกล่าวถึงน้ำเสียด้วย. น้ำนั้น เป็นสิ่งที่ผู้จะตั้งบ้านเรือน ได้หยิบยกขึ้นเป็นปัญหาสำคัญอันหนึ่ง ฉนใด มันก็ได้เป็นปัญหาอันสำคัญของสถานที่ อันเป็นสำนักฝึกฝนการปฏิบัติธรรม ฉนนั้น, และบางทีจะยิ่งกว่าไปเสียอีก. พวกเราหลีกเลี่ยงไม่ให้มีเรื่องมาก ไม่จำเป็นจริงๆ แล้ว ก็ไม่ยอมมีสิ่งนั้นสิ่งนี้ อันจะทำให้เกิดภาระมากขึ้น ทั้งในด้านทุนรอนการแสวงหา และเสียเวลาการใช้การทำ. ถ้าเรามีน้ำดีเรื่องหลายเรื่องจะน้อยเข้า แต่ได้รับความผาสุกสบายเต็มตามที่ต้องการ. น้ำที่ไม่ดีบริโภคเป็นนิจจะทำอันตรายแก่ร่างกาย, ชักผ้าให้สะอาดไม่ได้โดยไม่ต้องใช้สบู่, อาบก็ไม่ทำความเยือกเย็น แต่กลับจะทำความรู้สึกร้อนแฉะให้เกิดขึ้น และอาจเป็นโรคผิวหนังบางอย่าง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำความหมดเปลืองและภาระยุ่งยาก

ให้เกิดขึ้น.

น้ำที่สวนโมกข์จิตและสะอาดดี แต่น้ำที่หอสมุดเต็มทีมาก เมื่อฉันอยู่ในที่ทั้งสองแห่ง เป็นการเปรียบเทียบกันอยู่บ่อยๆ จึงมีความรู้สึกเกิดขึ้นในเรื่องนี้ จนถึงกับนำมากล่าวเพื่อว่าผู้สนใจในการจัดสร้างสำนักปฏิบัติธรรม จะได้นำไปพิจารณาด้วย. ที่สวนโมกข์บน (สวนโมกข์ที่กำลังจัดทำใหม่อีกแห่งหนึ่ง) น้ำดีกว่าที่สวนโมกข์มาก ภูมิประเทศก็เป็นที่รื่นรมย์กว่า. เราหวังผลในส่วนนี้ จึงช่วยกันจัดทำขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งหวังว่าอีกไม่กี่ปีนัก เราจะมีสถานที่ที่สบายกว่าเก่าหลายประการ โดยความช่วยเหลือของธรรมชาติ และมีความหมดเปลืองน้อย.

ในการเป็นอยู่แบบนี้ การบิณฑบาตเป็นเหมาะที่สุด การจัดตั้งครัวหรือมีผู้จัดถวายเสียเลยนั้น ไม่เหมาะหรือได้ผลน้อยกว่า และการไปฉันในที่นิมนต์ตามบ้านเรือนนั้น ถ้าหลีกเลี่ยงได้เป็นการดี. ฉะนั้นภิกษุสามเณรเฉพาะที่อยู่สวนโมกข์จึงได้ขอตัว และเป็นที่ทราบกันว่า ได้งดเว้นการไปฉันเช่นนั้น เว้นแต่จะมีเหตุพิเศษจำเป็นจริงๆ. ทั้งนี้

เพื่อให้มีเวลาว่างมาก มีความโปร่งสบายอยู่ตามธรรมชาติ เป็นพิเศษ สมกับที่ต้องการให้เป็นการอบรมตนเป็นพิเศษ สักสมัยหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเวลาที่ปีก็ตาม. ข้อนี้เป็นเหตุให้เลย ขอดำรงเว้นการไปบังสุกุล การนั่งหัตถบาสหรือวิธีการอื่น ๆ ที่ไม่จำเป็นเสียด้วย ซึ่งก็เป็นผลดีแก่การศึกษาและการ ทดลองปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง ยังมีอะไรน้อยเพียงใดก็ยังมิ ผลดีทางจิต.

การอยู่ในกระท่อมเล็ก ๆ เก๋ียง ๆ ไม่มีสิ่งของรุงรัง กินอาหารแบบที่เขาพากันขนานนามให้ว่า “กินจานแมว” ซึ่ง พวกเรากำลังใช้กันอยู่ตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้นั้น ได้พิสูจน์ตัว มันเองให้เห็นแล้วว่า ไม่มีวิธีอื่นที่ดีกว่าโดยแน่นอน พอที่จะ ยึดถือเป็นหลักตายตัวได้. คนนอกมักจะเข้าใจผิด และ ขลาดต่อการจะเป็นอยู่เช่นนั้น. มีเรื่องซน ๆ ที่โยมของเณร เล็ก ๆ รูปหนึ่ง ถามเณรเมื่อก่อนจะไปอยู่ที่นั่นว่า “เณรยังจะ กินข้าวจานแมวได้หรือ?” ส่วนความจริงนั้น ไม่มีอะไรที่ กระทบความรู้สึกของเณรเลย ตั้งแต่แรกไปจนกระทั่งบัดนี้ และเป็นการเป็นอยู่ตามธรรมดาอันหนึ่งเท่านั้น. คนที่ไม่

เคยลองเป็นอยู่แบบนั้นเท่านั้น ที่รู้สึกคล้ายกับการ
 ทรمان. ฉะนั้นฉันจึงหวังว่าผู้จะจัดสถานที่แบบนี้ต่อไป
 ในวันข้างหน้า ควรจะนึกถึงเรื่องนี้ให้มากและพิจารณาดูให้
 ละเอียด ไม่พลาดจากประโยชน์อันใหญ่หลวง ด้วยอำนาจ
 ความเข้าใจผิด หรือสงสัยในสิ่งที่ไม่ควรสงสัย.

การนุ่งห่มนั้น เมื่อใช้ผ้าเนื้อหนา ย่อมผาดให้ดีกว่า
 เป็นการประหยัด และทำให้มีเรื่องน้อยเข้ามามากมายหลายเท่า
 นั้ก มิใช่เพียงเท่าเดียวสองเท่า. การมีระเบียบให้ใช้ผ้าปะนั้น
 นอกจากตรงตามอริยวงศปฏิบัติแล้ว ยังทำให้มีจิตดีและ
 สะอาดขึ้นอีกมาก. ฉันต้องขอสารภาพว่า เคยเข้าใจผิดและ
 เคยดูถูกสิ่งเหล่านี้มาแล้ว, มาภายหลังมองเห็นความเขลา
 ของตัว ก็รู้สึกว่ามีโชค ได้ความรู้สึกลึกซึ้งที่กว้างขวาง โดย
 ไม่ต้องลงทุนอะไร ทั้งยังได้ผ้าใช้ไม่ขาดแคลนอีกด้วย. สิ่ง
 ที่เรียกว่ากุศลนั้น หมายถึงความฉลาดทุกประการ ในการ
 จะเอาชนะความทุกข์ยากลำบาก. ภูมิธรรมทางจิต, ความรู้,
 และสิ่งของที่เสียไป เพราะความเข้าใจผิดชนิดนี้ นับว่าไม่
 เป็นกุศลอย่างยิ่ง. ถ้าภิกษุสามเณรหรือนักบวชมีหลักเช่นว่านี้

จะเป็นการประหยัด แรงงาน เงิน และเวลา ของประเทศ
ชาติได้มาก และเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ทายกด้วย.

พวกเราถือหลักว่า อะไรก็ตามที่ควรทดลอง หรือที่
อาจเข้ามาเป็นประโยชน์แก่จิตใจได้แล้ว เป็นต้องพยายาม
ทดลอง จนกว่าจะเข้าใจซึมซาบและนึกพอใจตัวเอง เป็นสุข
สนุกสนาน ทั้งส่งเสริมแก่การปฏิบัติธรรมในขั้นต่อไป อย่าง
ดีอีกด้วย. ที่สวนโมกข์ นานๆ จะมีคนถวายจิวรสักครั้งหนึ่ง
และมีบางรายทอดผ้าป่าไปทางไปรษณีย์ ซึ่งเราทราบไม่ได้
ว่าเป็นใคร. ฉันเคยได้รับผ้าสบงทำด้วยไหม ทอดด้วยมือหนาๆ
ตามแบบพื้นเมือง ปรากฏแต่ว่าส่งมาจากภาคอีสานโดยทาง
ไปรษณีย์ แม้จะนานมาแล้ว ก็ขอตอบรับและอนุโมทนาไว้
ในที่นี้ด้วย, และผ้านั้นได้ใช้ไปจนถึงที่สุดแล้ว ทนนานมาก.

การขอร้องไม่ให้มีคนเข้าไปรบกวน นับว่าได้ผลดี.
นานๆ จะมีคนที่ไม่รู้ หรือเป็นพวกที่ไม่อาจจะรู้ได้ เข้าไป
เที่ยวสักคนหนึ่ง ซึ่งเราถือว่าเป็นของธรรมดา. คนเป็นอัน
มากได้ให้ความเห็นอกเห็นใจ ไม่มีธุระจำเป็นเหลือเกินแล้ว
ไม่เข้าไปในสวนโมกข์; เราขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้ออันนี้

ไว้ในที่นี้ ทุกคนทุกคน และนับว่าเป็นการทำกุศลของท่านอย่างหนึ่ง ซึ่งพวกเราขออนุโมทนาด้วย. ส่วนที่เข้าไปเพื่อธุระหรือเพื่อการศึกษา แม้ที่สุดแต่เพื่อเยี่ยมเยียนตามโอกาสนั้น เป็นสิ่งที่พวกเรายังคงต้อนรับด้วยความยินดีเสมอ.

เด็ก ๆ ดูเหมือนจะเป็นจำพวกที่เป็นปัญหามาก ตามที่สังเกตเห็น เด็ก ๆ มีความอยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว เป็นลืมนึกถึงอะไรหมด ฉะนั้นถ้าในสถานที่ปฏิบัติธรรมแห่งใดมีสิ่งของเด็ก ๆ ต้องการ ก็คงจะได้รับความรบกวนบ้างเป็นธรรมดา. ในบริเวณสวนโมกข์ ยังมีเด็ก ๆ ที่แอบเข้าไปโมยช้อนปลา ซึ่งมีทั้งปลาเล่น และปลาที่ใช้เป็นอาหาร, เก็บผัก หาเห็ด ยิงนก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ยากที่จะจัดการไม่ให้เกิด ไม่ให้มีได้ เพราะมีชุมชนตามธรรมชาติ แม้ที่สุดแต่ไม้พินและไม้ที่จะใช้การงานอย่างอื่น. ถ้าหากว่าในการที่จะจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมรายได้คำนึงถึงปัญหาอันนี้มาเสียตั้งแต่แรก และจัดการหลีกเลี่ยงหรือป้องกันเสียตั้งแต่แรกแล้ว จะเป็นผลดีแก่ภิกษุสามเณรผู้อยู่อาศัยมากทีเดียว. การสู้รบกับเด็ก ๆ ซึ่งอยากได้รุนแรงและลืมนึกถึงอะไรแก่นั้น ไม่ค่อยสนุกเลย. ถ้าในสถาน

ที่นั่นไม่มีสิ่งที่ต้องการสำหรับเด็กๆแล้ว ปัญหาก็ไม่มี. และบางที่ต้องคิดหาอุปาย ทำลายและโยกย้ายสิ่งเหล่านั้น ให้หมดไปจากสถานที่เช่นนี้เสีย ก็ดูเหมือนได้ผลเกินค่าสิ่งของที่ต้องเสียไป.

สิ่งรบกวนตามธรรมชาติบางประการ เช่นเสียงร้องของนกเป็นต้นนั้น ไม่เป็นปัญหาอันใด เพราะเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย เช่นเดียวกับเสียงคลื่นเสียงลม ไม่นานเท่าใดก็เป็นการเคยชิน และเป็นการศึกษาในบางอย่างบางประการอีกด้วย. แต่มีสิ่งบางอย่าง ที่ต้องทำการศึกษาจากมันอย่างใจเย็น. ที่สวนโมกข์ชุมชุมมาก มีน้อยวันเหลือเกินที่ปราศจากยุง แต่ไม่ปรากฏว่ามีเชื้อมาเลเรีย เนื่องจากเป็นยูงธรรมชาติตัวเล็กๆ ซึ่งขึ้นมาจากคลองน้ำเค็มเป็นส่วนมาก. ในกรณีเช่นนี้ ต้องเรียนรู้ถึงธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้ รู้จักหลีกเลี่ยงหรือป้องกัน. กลางวันไม่มียุงเลย ตอนพลบค่ำจะมีมา จึงต้องหาวิธีป้องกัน ไม่ให้ตามขึ้นไปบนที่อาศัย เช่นออกมาเสีย หรือไม่เปิดแสงไฟให้เห็น จนกว่าจะค่ำไปมากแล้ว. รู้จักแบ่งเวลาการทำงาน ให้เข้ารูปหรือเหมาะสมกับธรรมชาติ เช่น

เวลาที่มียุ่งเช่นนี้ด้วย ในที่สุด ก็เหมือนกับไม่มียุ่งเหมือนกัน. การตัดตอนหรือป้องกันต้นเหตุ เช่นการระบายน้ำ ไม่ให้มีที่ เกิดของยุ่ง ก็ช่วยได้มาก และเป็นสิ่งที่ควรเอาใจใส่ตามที่ควร. ในบางคราวยุ่งก็มีประโยชน์ ในการช่วยไม่ให้นอนมากเกินไปกว่าธรรมดา หรือเกินความต้องการของร่างกาย.

การไม่ใช้มุ้ง ใช้ฟูก ใช้หมอนนั้น ดีมาก, เว้นแต่ คราวเจ็บไข้. ทำให้มีความคิดนึกกว้างขวางเบากายเบาใจ ตื่นดีกว่าธรรมดา เห็นการนอนเป็นเพียงการพักผ่อนชั่วคราว ช่วยยามของร่างกายจริงๆ ไม่ใช่เวลาหาความสุข หรือมัวเมา ในอารมณ์สุข. สามารถที่จะบำเพ็ญแบบแห่งชาคริยานุโยค ได้ดีที่สุดในทุกๆ ด้วย. แต่ข้อนี้หมายความว่าภิกษุสามเณร ที่กำลังฝึกฝนทางจิตโดยตรง ถ้ายังมีการศึกษาอย่างอื่น หรือ การงานอย่างอื่นแทรกแซง อาจไม่ได้ผลเต็มตามที่ว่านี้นัก.

ข้อนี้เนื่องจากเวลาที่จิตพักอยู่ในความสงบ ด้วยการ นิ่งอยู่นิ่งๆ สบายกว่าการนอนเสียอีก. การนอนเลยกลายเป็นของไม่ยากให้มีมา อยากตื่นอยู่ด้วยความแจ่มใสสดชื่น ในการยืน การเดินเล่น นิ่งเล่นมากกว่า เพราะสนุกหรือ

ผลิตผลิตดีกว่า. ร่างกายที่เคลื่อนไหวน้อย เช่นการเป็น
อยู่ของโยคีนั้น มันต้องการนอนน้อยที่สุด อย่างที่เรียกว่าผิ
ธรรมดา. ข้อนี้คนธรรมดาอาจเข้าใจไม่ได้ ถ้าไม่เคยลอง
เป็นอยู่ตามแบบนั้นดูก่อน, หรือจะสังเกตเปรียบเทียบได้ ใน
เวลาที่ป่วยไข้นอนอยู่นิ่งๆ เคลื่อนไหวน้อยมาก ก็ต้องการ
หลับน้อยมาก คือนอนไม่ใคร่จะหลับนั่นเอง แต่นี่เป็นเรื่อง
ของโรค ผิดตรงข้ามกับเรื่องของความสงบสบาย.

พวกเราด้วยกัน ในส่วนตัว ได้รับความพอใจ สะดวก
สบาย ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นการทรมาน ทั้งนี้เนื่องจากการ
ปรับระดับของจิตใจในเบื้องต้นไว้ถูกต้อง. แต่มีคนภายนอก
มีความรู้สึกว่าเกินไป หรือทรมานไปก็มี. ถ้าใครสามารถ
ทำให้จิตใจของตน มองเห็นลู่ทางของความสงบได้ ก็จะมี
อยากอยู่ในที่เช่นนี้ หรือให้มีการบีบคั้นมากกว่านี้ไปเสียอีก
เพราะการอยู่เช่นนั้น มีเรื่องน้อย หรือแทบจะไม่มีเลยนั่นเอง
มีโอกาสผลิตผลิตอยู่ด้วยการคิดค้น และแสงสว่างแจ่มจ้า
ต่างๆ มีรสใหม่ๆ แปลกๆ. แม้ภิกษุสามเณรประเภทที่ยังมี
การศึกษาทางตำรา หรือการศึกษาเบื้องต้นอื่นๆนั้น จะต้อง

มีความรู้สึก ที่สูงไปในทางรักการศึกษา หรือเมาศึกษา
 นั้นเอง ในที่สุดก็จะวิ่งเข้าหาสถานที่ที่มีเรื่องน้อยนั้นอีก
 เหมือนกัน.

ที่อยู่ที่ทำให้ความสบายมากไปนั้น ถึงเวลาหรือความ
 คิดไปยังความเพลิดเพลน การคิดประดิษฐ์ประดอยตกแต่ง
 ให้สวยงามยิ่งขึ้น หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ยังมีการกังวลเกี่ยว
 ด้วยการระวังดูแลที่มากเกินไป. ฉะนั้นจึงไม่ค่อยให้
 ประโยชน์อันแท้จริงแก่นักศึกษา และทั้งเป็นสิ่งที่กำลังหลง
 กันอยู่โดยไม่รู้สีกตัว โดยเห็นเป็นเกียรติหรือเป็นอะไรใน
 ทำนองนั้น ซึ่งทำจิตใจให้เป็นบ้าน มากกว่าเป็นอนาคาริกผู้
 คั่นคิด. ถ้าประชาชนส่วนมากของชาติ พลอยหลงไหลไป
 ตามนี้ด้วย นั่นก็คือความที่ศาสนาเป็นเสนียดของชาติอยู่โดย
 เร้นลับ เสียหายทั้งส่วนวัตถุและส่วนจิตใจ.

เมื่อกล่าวมาแล้วถึงตอนนี้ ฉันอยากจะพูดถึงเรื่อง
 ของเล่น บ้าง เท่าที่มันเกี่ยวกับภิกษุสามเณรผู้เป็นนักศึกษา.

การเล่น หรือ ของเล่น นั้น ดูเหมือนเป็นสิ่งที่คู่กัน
 มากับมนุษย์ อย่างที่จะแยกกันไม่ได้เป็นอันขาด. แม้แต่

พวกที่ขัดสนที่สุด ก็ยังมีการเล่นหรือเสียสละเพื่อเล่น, คนมีทรัพย์ก็เล่นสิ่งของแพง, ชรราวาสก็เล่น บรรพชิตก็เล่น. เมื่อเล่นของถูก ๆ หรือวัตถุที่มีความงามตามธรรมชาติไม่สนุก ก็เล่นของแพง ๆ เช่นเครื่องลายครามและเจียรนัย. พระอริยเจ้าท่านก็ยังเล่น คือเล่นฉานและเล่นสมาบัติ อันได้แก่การเข้าฉานเล่นแปลก ๆ ออกฉานนั้นเข้าฉานนี้อย่างโลดโผนที่สุดเหมือนพวกนักกีฬาที่ซ้อมกีฬายาก ๆ ของตน หรือประดิษฐ์ท่าทางแปลก ๆ ใหม่ ๆ ขึ้น แล้วสนุกสนานกัน.

เมื่อเป็นดังนี้ พวกที่ยังเพ็งบวช หรือไกลต่อการเข้าฉานเล่าจะเล่นอะไรกัน? ฉันแนะนำให้เล่นเล็กๆ เล่นสิ่งที่เกี่ยวกับการศึกษาหาความรู้รอบตัว ให้ออกศึกษาอย่างละเอียดถึงธรรมชาติรอบ ๆ ตัว จากนก จากปลา ต้นไม้ ดอกไม้ เพื่อเรียนรู้เรื่องการสืบพันธุ์ การงอก การเจริญเติบโต ตามแนวที่เคยศึกษามาจากตำราฝ่ายชีววิทยา ให้ละเอียดยิ่งขึ้นๆ ตามลำดับ เท่าที่ตนจะทำได้. ยิ่งสิ่งที่เห็นได้ยากๆ เช่น เรื่องของปลวก ของไส้เดือน ก็ยังต้องเฝ้าดูกันเป็นเวลานานๆ. บางทีก็แนะนำให้เล่นเกี่ยวกับงานก่อสร้าง รู้จักใช้และทำเครื่อง

มือ เพื่อสะดวกในการที่จะเล่นหรือทำงานจริงๆ อย่างอื่นๆ ในวันข้างหน้า. เครื่องอุปกรณ์เกี่ยวกับการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ เรื่องเสียง แสง ไฟฟ้า กลศาสตร์ เหล่านี้ ก็แนะนำให้หามาเล่นตามที่หาได้ ให้ทดลองทำดูตามที่จะทำได้ ตามที่จะพาเที่ยวดูได้. แม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะไม่ใช่ของเล่นโดยตรง ก็ยังสามารถทำกำลังงานของสัญชาตญาณ ที่รักของเล่นหรือการเล่นให้ร่อยหรอไปได้ เป็นการสับเปลี่ยนเอามาใช้ในทางเป็นของจริง และเป็นการศึกษาเสีย ก็ไม่ทำความเดือดร้อนให้เกิดแก่จิตใจ ได้ผลดีอยู่เหมือนกัน.

ภิกษุสามเณรที่เป็นรุ่นใหญ่ขึ้นมา ก็แนะนำให้รู้จักสังเกตสูงขึ้นมา แต่ก็ไม่พ้นไปจากการคลุกคลีกันกับธรรมชาติ จนบอกไม่ได้ว่าเป็นของเล่นหรือของจริง. การคุย, การถกเถียงปัญหา, การหัดใช้เสียงตามหลักแห่งอักษรศาสตร์, การหัดแสดงธรรม เหล่านี้ ถ้ารู้จักจัดให้ลึกซึ้งก็สนุกดี ระยะเวลาที่จะไปเล่นเหลวไหลอย่างอื่น ๆ มาให้หมด.

การไม่ได้หัวเราะเสียเลย หรือไม่มีเวลารู้สึกสนุกเพลิดเพลินเสียเลยนั้น คงจะทำให้เส้นประสาทหรือกล้ามเนื้อ

เนื้อบางส่วนแห้งตีบ และกลายเป็นคนไม่สมประกอบไปบางส่วนก็เป็นได้, หรือจะเปิดโอกาสให้แก่โรคภัยบางอย่างโดยตรงก็ได้. ฉะนั้นแม้ในวงผู้ฝึกฝนการปฏิบัติธรรม ก็จะต้องแก้ปัญหาเรื่องนี้ให้ลุล่วงไปด้วยดีเหมือนกัน จะถือว่าเป็นสิ่งนอกเรื่องไม่ได้. ผลของการเป็นอยู่ในสำนักบางสำนักปรากฏเป็นการเจ็บไข้, การวิกลจริต และความคิดนึกที่คับแคบไม่สมบูรณ์ไปเสียนั้น ฉันเห็นว่าอาจมีขึ้น เพราะการละเลยในเรื่องนี้เสียเกินไป ไม่มากก็น้อย. เพื่อนนักศึกษาหรือผู้จะจัดตั้งสำนักศึกษาตามแบบนี้ ควรนึกดูให้ดีด้วย.

เมื่อพูดถึงการเล่นแล้ว ควรจะพูดถึงของจริงหรืองานจริงติดต่อกันไป.

พวกเราที่นี่ ที่สามารถช่วยตัวเองได้ในส่วนวิชาความรู้ ก็ตั้งหน้าระมัดระวังการเป็นอยู่ในวันหนึ่ง ๆ ของตน ๆ ให้มีความสว่างไสว มีความสุขและบริสุทธิ์เท่าที่จะทำได้. พวกที่ยังต้องรับคำแนะนำสั่งสอน ซึ่งเป็นภิกษุสามเณรชุดพิเศษ ก็ตั้งใจในการที่จะทำตามคำสั่งสอน. ทุกคนสำนึกในหลักที่เราถือเป็นสัจจะ คือ เรียนมาก, ทำงานมาก, กินอยู่ง่าย,

อดทนและบริสุทธิ์, ปรารถนาสูงในการบำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตน และผู้อื่น. สิ่งที่เราอยากให้นึกถึงอยู่เป็นประจำวัน ก็คือพยายามผ่านสิ่งต่างๆ ไปด้วยความระมัดระวังสังเกตอย่างละเอียดลออ ไม่ว่าจะเป็นการกินการนอน การได้พบ ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง การเล่น การเที่ยว การสมาคม ฯลฯ ทุกอย่างควรจะถือเป็นการศึกษาไปหมด. เพื่อช่วยให้รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงเร็วเข้า จนไม่เที่ยวติดอยู่ในสิ่งใดๆ และไม่มีทุกข์ ขยันทำงานเพียงเพื่อเป็นหน้าที่ของสังขารที่ยังไม่แตกดับ, ให้มีความฉลาดรอบรู้เกิดขึ้นทุกๆ อริยาบถที่เคลื่อนไหว จนกว่าจะรู้สิ่งที่สูงสุด ไม่มีอะไรรบกวนความอยากรู้อีกต่อไป.

ที่สวนโมกข์เรามีหอสมุดน้อยๆ ต่างหาก จากหอสมุดธรรมทานที่ตั้งอยู่ที่ตำบลตลาด หอสมุดที่สวนโมกข์มีหนังสือธรรมและบาลี นับตั้งแต่พระไตรปิฎกและอรรถกถา ลงมา จนถึงแบบเรียนนักเรียน, และยังมีหนังสือแบบเรียนสามัญศึกษาบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ สำหรับพระเณรรุ่นเล็ก. เมื่อเวลาว่างในบางฤดู สำหรับบางคน ได้เรียนวิชาสามัญศึกษา

ประเภทที่ช่วยให้เกิดความเจ็บแสบแหลมเฉลิยวฉลาด เช่นวิชา
คำนวณ กระทั่งวรรณคดี. ในเรื่องนี้เราถือว่าภิกษุสามเณร
ที่จะมีความรู้พอตัวหรือคล่องแคล่ว ควรผ่านความรู้รอบตัวที่
ช่วยให้รู้ว่า อะไรเป็นอะไรมาบ้างเสียก่อน การนั่งคิดนอนคิด
คนเดียวของตน จะได้เล่นไปถูกทาง. เรียนแต่หลักสูตร
ของพระเณร เท่าที่ตั้งไว้ในสมัยนี้อย่างเดียวนั้นไม่พอโดย
แน่นอน และเหมาะแต่ผู้ที่ได้ผ่านโลกมาแล้วเท่านั้น. ถ้า
จะกล่าวอีกอย่างหนึ่งให้ถูกต้องที่สุดก็ต้องกล่าวว่า หลักสูตร
การศึกษานั้น ถ้าทำได้ควรจัดเฉพาะคนเป็นคนๆไป เป็นดี
กว่าอย่างอื่น.

เมื่อมีเวลาว่าง ก็ฝึกฝนวิธีการเผยแพร่ เช่นการหัด
เขียนบทประพันธ์ชนิดต่างๆ บางคนมีนิสัยไม่ให้แก่การนี้
เสียทีเดียว แต่เมื่อได้อบรมกันอยู่นานๆ เข้ากับพวกที่มีนิสัย
ก็ค่อยมีนิสัยขึ้นบ้างตามลำดับ, การหัดเขียนส่งไปลงพิมพ์นั้น
ช่วยให้เขียนเป็นเร็วกว่าอย่างอื่น. การออกหนังสือพิมพ์
อ่านกันเองแต่ในหมู่ผู้แรกศึกษาด้วยกันนั้น ฉันทส่งเสริมอยู่
เสมอๆในสมัยที่กระดาษยังร่ำรวย. บางคนยังมีเวลาว่าง

พอที่จะช่วยฉันทำงานในหน้าที่ ซึ่งพอจะเรียกได้ว่าเลขานุการ หรือผู้ช่วยในการลอกคัดขีตเขียน, หรือตรวจข้อความ ที่มีผู้ส่งมาลงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาของคณะธรรมทาน เป็นการหัดวิจารณ์ข้อความต่างๆไปในตัว ซึ่งช่วยให้รู้ภาษาไทยเร็วขึ้นมาก.

เมื่อพิจารณาดูโดยละเอียดแล้ว คนเราจะดีได้หรือ จะมีความสามารถจริงๆนั้น กินเวลานานมาก เพราะเพียงแต่การศึกษาอย่างเดียวไม่พอ ต้องมีการอบรมกันอยู่กับ มรรยาที่ตึงามทั้งทางจิตและทางกาย ซึ่งหมายถึงการบังคับตัวเองให้ได้ ทั้งที่ลับและที่แจ้ง พร้อมๆกันไปกับการศึกษานั้นทีเดียว เพราะทั้งสองอย่างต้องกินเวลามากเท่าๆกัน. เนื่องจากสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่นานเข้าก็น่าเบื่อหน่าย จึงต้องอาศัยการปลุกปลอบเร้าใจจากครูหรือมิตรสหายอยู่เสมอๆด้วย. ซึ่งฉันเห็นว่างานอันหลังนี้เป็นงานหนักมาก เพราะเกี่ยวกับหยั่งทราบถึงภายในใจของคนอื่น ซึ่งจะทำให้ได้ก็แต่เมื่อมีโอกาศจับตาดู ด้วยความสังเกตอย่างใกล้ชิดอยู่เสมอเท่านั้น และสิ่งนี้ก็ป็นงานจริงอันหนึ่งเหมือนกัน. มิฉะนั้นนักศึกษา

เหล่านั้น จะตลอดรอดฝั่งไปไม่ได้ เพราะเป็นการลอยไปตามบุญตามกรรม เช่นเดียวกับการเลี้ยงลูกอ่อน ที่ทำไปสักแต่ว่าตามหน้าที่. ฉันพยายามเสมอ ที่จะให้ทุกคนที่อยู่ด้วยกัน รู้จักทำตนให้เป็นเพื่อนที่ดีต่อกัน ในเรื่องปลูกปลอบน้ำใจของกันและกัน โดยอาศัยความรักใคร่เป็นสำคัญ อยู่เสมอๆ และบันทึกไว้เช่นเดียวกับเรื่องที่ควรบันทึกอื่นๆ.

สรุปรวมความสั้นๆว่า เราได้พยายามกันทุกๆทาง ในอันที่จะให้การกระทำของเรา ผลักดันเราไปในทางสูงอยู่ตลอดเวลา ทั้งๆที่เราจะรู้ได้และรู้ไม่ได้ชัดเจน, ซึ่งหวังว่าเมื่อเราอยู่ในสถานที่นั้นนานพอสมควรแล้ว ต่อไปเราจะมีความสุขหรือเอาตัวรอดได้.

ถ้าท่านจะได้พลิกดูที่ปกหน้าและปกหลังด้านในของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ปีที่ ๔ เล่ม ๓ หรือเล่ม ๔ ก็ตาม ตอนความฝันของคณะธรรมทาน ในแผนกสวนโมกข์ จนเข้าใจดีแล้ว. ฉันอาจกล่าวกับท่านได้ว่า เราได้รับความพอใจที่สุด แม้เราจะทำกันตามสติกำลังหรือตามความสามารถ อันจะเรียกว่าอย่างเด็กๆทำก็ไม่ผิดนัก เราก็ได้ทำให้ลุล่วงไป

ตามที่เรฝึ้น ๆ ไว้ ได้หลายสิบเปอร์เซ็นต์ ซึ่งเราหวังว่า คงจะเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ได้สักคราวหนึ่งในวันข้างหน้า. และสิ่งสุดท้ายที่เราหวังกันนั้นนั่น ก็คือสามารถในการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นการช่วยกันจัดโลกนี้ ให้เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความสุข ตามความสามารถของตน ๆ ในเมื่อวิธีอย่างอื่น ๆ ไม่อาจสร้างสรรค์สันติภาพให้แก่โลกได้อีกต่อไป. เรายินดีเสียสละ อดทนต่อการกระทบกระทั่งจากผู้อื่นที่เข้าใจผิด พร้อมกับการชื่นชมยินดี ในเมื่อมีผู้อนุโมทนาสาธุการ เนื่องจากเข้าใจถูกในงานที่เราทำเรื่อย ๆ ไป จนกว่าจะลุล่วงจุดหมาย.

เรื่องสุดท้ายที่ฉันจะเล่าสู่ท่านทั้งหลายฟังก็คือเรื่อง **ทุน**. เรื่องนอกนั้นโดยมากก็เป็นเรื่องที่ท่านอาจทราบได้แล้ว หรือบางเรื่องก็เป็นของส่วนตัว เกินไปกว่าที่จะนำมาเล่าในหน้ากระดาษเหล่านี้.

ทุนอันแรกก็คือเงินและแรง การใช้จ่ายเนื่องกับสวนโมกข์นั้น ปรากฏอยู่แล้วตามบัญชี ในแถลงการณ์ของคณะกรรมการท่านว่า มีจำนวนเท่าใด. ทั้งหมดนั้นส่วนมากใช้

ในการตกแต่งสถานที่ การล้อมด้วยลวดหนาม การทำที่พักอาศัย และใช้เป็นคำหุยกยาในคราวเจ็บไข้ ตลอดจนค่าเดินทางไปมาซึ่งมีอยู่บ่อยๆ บางปีก็มากบางปีก็น้อย. และนับตั้งแต่แรกเริ่มมา เมื่อพิจารณาดูแล้ว อาจจะพบความจริงได้ อย่างหนึ่งว่า การจัดสถานที่แบบนี้ ไม่เป็นการหมดเปลืองมากมายอย่างใดเลย เมื่อคำนึงถึงผลแล้ว รู้สึกได้ผลเกินค่า หากแต่ว่าผลนั้นๆ เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวมีตนแสดงอยู่ปรากฏชัด เหมือนการบริจาคสร้างโบสถ์ สร้างวัด สร้างโรงเรียน เป็นต้น จึงดูเป็นไมชวนให้ทำ. การเสียสละเพียงเท่านี้ ในประเทศไทยเรา มีคนอาจจะสละได้เป็นจำนวนหลายหมื่นคน หากแต่ว่ากิจการอันนี้ ยังไม่เป็นที่เข้าใจดี สำหรับผู้พร้อมที่จะเสียสละเหล่านั้นเท่านั้น.

ทุนอันที่สอง คือ กำลังน้ำใจ พวกเราได้กำลังน้ำใจกันมาจากไหน? ท่านอาจทราบได้แล้วจากข้อความที่เขียนมาข้างต้นๆ. ทุนอันนี้สำคัญยิ่งไปกว่าเงินหรือแรง เพราะถ้าไม่มีกำลังใจมุ่งหวังอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างแรงกล้า และได้รับการสนับสนุนจากมิตรสหาย และเหตุการณ์บางอย่าง

อยู่เสมอแล้ว ก็ชวนให้เบื่อหน่าย. ฉะนั้นการที่ผู้อ่านหนังสือเพื่อหาความรู้ หรือเพื่อทราบข่าวกิจการของเราก็คงตามเป็นการให้กำลังใจอย่างดีของเราอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งเราขอขอบคุณโดยทั่วกัน.

ทุนอันที่สามซึ่งเป็นอันดับสุดท้าย ได้แก่ผู้กล้ารับภาระจัดการเป็นตัวยืนโรง ถ้าไม่มีใครทำหรือใครช่วย ก็ยินดีที่จะทำไปคนเดียวเรื่อย ๆ ไม่ยอมเลิกล้ม ได้เท่าใดก็เอาเท่านั้น ซึ่งมีความสำคัญในข้อนี้ว่า คนที่คอยให้ทุนหรือกำลังใจนั้น มิใช่ได้มาทำด้วยได้. ต่อเมื่อทุนมีครบพร้อมทั้งสามประการ ดังกล่าวมา กิจการก็ก่อรูปและดำเนินไปได้ สำหรับงานประเภทนี้ ซึ่งเราอาจกล่าวได้เต็มปากว่า ไม่เป็นงานที่ชวนให้ทำตามธรรมชาติ เหมือนงานที่ได้รับค่าจ้างรางวัลตรงๆ เสียเลย. ฉันทขอแสดงความหวังเป็นอย่างมากว่า เพื่อนพุทธบริษัทผู้ใดที่ตั้งใจจะจัดงานตามแบบนี้ขึ้น ควรจะรวมทุนทั้งสามประการนี้ให้ครบถ้วนเสียก่อน. การกุศลชนิดที่ไม่มีค่าจ้างหรือเงินเดือนนี้ ซึ่งความจริงไม่ใช่เป็นของท่าน แต่เป็นของชาติและศาสนา จึงจะดำเนินไปได้ ไม่มากก็น้อย.

ในที่สุด ขอสรุปการเล่าอันยืดยาวของฉันด้วย
ถ้อยคำสั้น ๆ ว่า พวกเรากำลังได้รับความพอใจในงานที่ทำ
มีความกล้าหาญขึ้นจริง เป็นสุขสบายดีอยู่ทั่วกันทุกคน.
และตั้งใจที่ทำหน้าที่ของเราเรื่อย ๆ ไป ไม่ว่าสถานการณ์
ของโลกจะเปลี่ยนไปอย่างไร.

พุทธทาสโอฬารพิทักษ์

๒๗ ต.ค. ๘๖

รายนามผู้บริจาคค่าพิมพ์

จากเงินบำเพ็ญกุศลศพนายนิธรรม (กักดิน)-นางนวล เจริญกุล	๓,๐๐๐.-
คุณญาติ แชนัน ๒,๐๐๐.-	คุณสุดา เจริญกุล ๑,๕๐๐.-
คุณสรเสรีญ-คุณศิริพร เจริญกุล (อุทิศให้นายมานิตย์ เจริญกุล)	๒,๐๐๐.-
คุณไข่มวงวน-คุณแอนนี่ แซ่ซอ ๑,๕๐๐.-	คุณมณี แซ่ซอ ๑,๕๐๐.-
คุณเจื่อน ดันภิบาล ๑,๐๐๐.-	คุณสอหวน ดันติวิวัฒน์ ๑,๐๐๐.-
คุณสมจิตร์ เจริญกุล ๑,๐๐๐.-	คุณบุญทรง เจริญกุล ๑,๐๐๐.-
คุณมลิลักษณ์ ตัวสกุล (อุทิศให้บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย)	๑,๐๐๐.-
คุณมณฑา ฤกษ์วิเศษ (อุทิศให้นายสลัด-นางโง้งซัว ครีบารุง และนายสนอง ฤกษ์วิเศษ)	๑,๐๐๐.-
คุณอรวรรณ วงศ์พานิช (อุทิศให้บิดา-มารดา)	๑,๐๐๐.-
คุณอุไร ดันสกุล ๑,๐๐๐.-	คุณมุกดา แชนัน ๕๐๐.-
คุณธีรศักดิ์-คุณวัลลีย์ สุวรรณสวัสดิ์ ๕๐๐.-	นพ.พิเศษศักดิ์-คุณฟ้าติ่มะ วัฒนศิริ ๕๐๐.-
คุณพันธวิทย์-คุณพัชรพรรณ วัฒนศิริ ๕๐๐.-	พญ.ทวีศิริ วัฒนศิริ ๕๐๐.-
คุณวาทินี โลหะกุล ๕๐๐.-	คุณดวงรัตน์ คชินทร์รัตน์ ๕๐๐.-
คุณจารุภา เจริญกุล ๕๐๐.-	คุณเดือนเพ็ญ เจริญกุล ๕๐๐.-
คุณวันทนี-คุณขรรจบ เกียรติชัยประสพ ๕๐๐.-	คุณละมุล รักชื่อ ๕๐๐.-
คุณซัว ติรณอมรวงศ์ ๕๐๐.-	คุณสมทรง วราธิกุล ๕๐๐.-
คุณสุรารักษ์ แซ่หลิม พร้อมญาติมิตรสหาย	๕๐๐.-
คุณบุญชอบ แสนพล ๕๐๐.-	คุณศิริลักษณ์ แซ่จิ๋ว ๕๐๐.-
คุณวินิจ พิศลยบุตร ๓๐๐.-	คุณอุไรพร พานิชกุล ๒๐๐.-
คุณอุษา ดันสกุล ๒๐๐.-	คุณชนนัทย์ ดันสกุล ๒๐๐.-
คุณบุญศรี ศิริกุล (อุทิศให้นายชื่น ศิริกุล)	๒๐๐.-
คุณแจ็กกี้ ลิมเจริญ ๒๐๐.-	คุณเช็ก ศิริกุล ๑๐๐.-
คุณเพ็ทหงา จิ่งสกุล ๑๐๐.-	คุณฉัตรทิราภรณ์ โลหพันธ์วงศ์ ๑๐๐.-
คุณอรชร ธนพิทักษ์ ๕๐๐.-	ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม ๔,๕๐๐.-
คุณสุรภาพ-พญ.วรมุข อุณาอุล (อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อการุณ-คุณแม่สว่าง อุณาอุล)	๑,๐๐๐.-

รายชื่อหนังสือ ขุดหมุณล้อ

อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่
๑.	พระพุทธคุณค่ากลอน	๔	๔๑.	บทช่วยจำสำหรับเรื่องอติมมยคา	๑	๗๔.	พุทธศาสนานี้ได้สอนให้ทุกคน	๑
๒.	การศึกษาคืออะไร?	๑	๔๒.	อติมมยคา กับ สันติภาพ	๑	๗๕.	หรือคิดเพียงแต่ความดี และ	๑
๓.	การงานคืออะไร?	๑	๔๓.	พระรัตนตรัยที่ท่านทั้งหลายยังไม่รู้จัก	๒	๗๖.	สุขุขยอกที่มนุษย์จะได้ไปถึงได้	๑
๔.	ทรัพย์สมบัติคืออะไร?	๑	๔๔.	การพัฒนาชีวิตโดยพระไตรลักษณ์	๒	๗๗.	คือความเป็นพระอรหันต์	๑
๕.	สิ่งที่ดีที่สุดในบุญบุญ	๑	๔๕.	มีผลสูงสุดเป็นอติมมยคา	๑	๗๘.	สัมมาปฏิริยาฐานใดได้อย่างไร	๑
๖.	ปัญหาที่เกิดจากการศึกษา	๒	๔๖.	ปฏิบัติวิธีแห่งอติมมยคา	๑	๗๙.	การทำอาชญาที่พระองค์เสด	๑
๗.	ไม่สมบูรณ์แบบ	๑	๔๗.	สหายธรรมของอติมมยคา	๑	๘๐.	พระพุทธเจ้าพระองค์จริง คือ	๑
๘.	ปาวณา และธรรมะในฐานะ	๑	๔๘.	และอติมมยคากับปัญหา	๑	๘๑.	พระธรรม - เห็นปฏิเจตมูปาบาท	๑
๙.	สิ่งที่ต้องศึกษา	๑	๔๙.	ของมนุษย์ยุคประมาญ	๑	๘๒.	คือ เห็นพระพุทธเจ้า	๑
๑๐.	ชาติในปฏิเจตมูปาบาท	๑	๕๐.	พระพุทธเจ้าที่ท่านยังไม่รู้จัก	๑	๘๓.	มาร	๑
๑๑.	ทอออกที่ ๓ ของโลกแห่งยุคปัจจุบัน	๒	๕๑.	และอุดมคติของความเป็นแพทย์	๑	๘๔.	ธรรมศาสตร์ในการปิดอบาย	๑
๑๒.	การบวชคืออะไร?	๑	๕๒.	การเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์	๑	๘๕.	ธรรมศาสตร์ในการเปิดสวรรค์	๑
๑๓.	ศาสนาคืออะไร?	๑	๕๓.	จริง และพระพุทธเจ้ามีอยู่ใน	๑	๘๖.	ศิลปะแห่งการใช้ชีวิตจาก	๑
๑๔.	คตินาคคืออะไร?	๑	๕๔.	ทุกหนทุกแห่ง	๑	๘๗.	หัวใจพระธรรม	๑
๑๕.	อานาปานสติภาวนา	๑	๕๕.	ชีวิตที่ไม่เสียชาติเกิด	๑	๘๘.	อริยสังข	๑
๑๖.	ธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องศึกษา	๑	๕๖.	หลักเกณฑ์ที่จะช่วยโลก	๑	๘๙.	ความทุกข์	๑
๑๗.	ทั้งชนิดมีตัวตนและไม่มีตัวตน	๑	๕๗.	ให้รอดอยู่ได้	๑	๙๐.	ธรรมศาสตร์เมื่อมีการปฏิบัติ	๑
๑๘.	คุณพระไม่ตาย	๑	๕๘.	เลือกอยู่แล้วมาอยู่กับอติมมยคา	๒	๙๑.	การปฏิบัติธรรมที่สมควรแก่ธรรม	๑
๑๙.	คุณพระไม่ตายและเกิดมาทำไม?	๑	๕๙.	ความไม่เห็นแก่ตัวและ	๒	๙๒.	การบวชเพื่อฝึกการใช้ธรรมศาสตร์	๑
๒๐.	ความรักดี	๑	๖๐.	ความสุขสามระดับ	๑	๙๓.	สมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าบรมมหาราช	๑
๒๑.	เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า "พระเจ้า"	๑	๖๑.	อริยสังขและอติมมยคา	๑	๙๔.	ผู้เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก	๑
๒๒.	ครูคือผู้ที่ทำหน้าที่สร้างโลก	๑	๖๒.	พระรัตนตรัยนั้นแหละคือ	๑	๙๕.	แห่งประเทศไทย	๑
๒๓.	การทำวัตรตามแบบโบราณ	๑	๖๓.	ตัวพุทธศาสนา	๑	๙๖.	หัวใจธรรมศาสตร์ ในพระพุทธศาสนา	๑
๒๔.	ประมวลหลักธรรมที่ค้น	๑	๖๔.	ชีวิตที่มีพื้นฐาน และสิ่งที่	๑	๙๗.	ลักษณะแห่งอติมมยคา	๑
๒๕.	ธรรมคาวาทราม	๑	๖๕.	เป็นพื้นฐานของชีวิต	๑	๙๘.	รูปแปลงของการใช้ธรรมศาสตร์	๑
๒๖.	โลกอื่น	๑	๖๖.	อริยสังขและอติมมยคา	๑	๙๙.	พระไตรลักษณ์	๑
๒๗.	ความเกิดแห่งทุกข์ และ	๑	๖๗.	และอติมมยคากับธรรมจักร	๑	๑๐๐.	สติปัญญา ๔ ประการ	๑
๒๘.	ความไม่เกิดแห่งทุกข์	๑	๖๘.	อติมมยคาเท่าที่ควรจะรู้จัก	๑	๑๐๑.	ธรรมชาตินี้แห่งชีวิต	๑
๒๙.	นิเวศน์	๑	๖๙.	กับไวโรจน์ และอติมมยคา	๑	๑๐๒.	ปัจจัยสำคัญแห่งชีวิตไวโรจน์	๑
๓๐.	วันครู	๑	๗๐.	ช่วยได้นักธรรม	๑	๑๐๓.	ปริยัติฐานแห่งชีวิตไวโรจน์	๑
๓๑.	แผ่นดินพระต้องสร้างด้วยแผ่นดินธรรม	๑	๗๑.	เรื่องที่ต้องรู้ หรือควรรู้	๑	๑๐๔.	พระชาตุนานาใจ ของสิ่งที่มีชีวิต	๑
๓๒.	เมื่อพอใจในหน้าที่ ที่กำลัง	๑	๗๒.	อิทธิปัจจัยตามฐานะหัวใจ	๑	๑๐๕.	พระสงฆ์โลกคือธรรม	๑
๓๓.	กระทำ ที่มีสวรรค์ อยู่ ณ	๑	๗๓.	แห่งพระพุทธศาสนา	๑	๑๐๖.	ออกพรรษา ออกมาเลือกความทุกข์	๑
๓๔.	ที่นั่นเอง. เมื่อไม่รู้จักตัวเอง	๑	๗๔.	อติมมยคา	๑	๑๐๗.	ธรรมชาตินี้แห่งชีวิต คือกระแสแห่งการพัฒนา	๑
๓๕.	ที่ไม่รู้ว่าการกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๗๕.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๐๘.	ชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องพัฒนาด้วยอริยธรรม	๑
๓๖.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๗๖.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๐๙.	คุณค่าธรรมะสัมมัตติคา	๑
๓๗.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๗๗.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๐.	พัฒนาชีวิตด้วยพระไตรลักษณ์	๑
๓๘.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๗๘.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๑.	พัฒนาชีวิตด้วยพระไตรลักษณ์ (ต่อ)	๑
๓๙.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๗๙.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๒.	ธรรมะเป็นการพัฒนาคน	๑
๔๐.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๐.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๓.	จากพุทธธรรมเป็นพระอริยเจ้า	๑
๔๑.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๑.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๔.	หลักปฏิบัติเกี่ยวกับอิทธิปัจจัย	๑
๔๒.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๒.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๕.	พระพุทธเจ้าท่านอยู่ในฐานะ	๑
๔๓.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๓.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๖.	ที่เป็นอยู่กับพวกเรา	๑
๔๔.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๔.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๗.	พระพุทธเจ้าศรีสุริย อธิปัจจัย	๑
๔๕.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๕.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๘.	ใจคือหัวใจ	๑
๔๖.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๖.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑	๑๑๙.	สิบปีเกี่ยวกับสวนโมกข์	๑
๔๗.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๗.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๔๘.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๘.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๔๙.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๘๙.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๐.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๐.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๑.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๑.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๒.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๒.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๓.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๓.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๔.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๔.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๕.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๕.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๖.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๖.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๗.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๗.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๘.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๘.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๕๙.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๙๙.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๐.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๐.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๑.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๑.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๒.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๒.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๓.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๓.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๔.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๔.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๕.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๕.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๖.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๖.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๗.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๗.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๘.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๘.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๖๙.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๐๙.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๐.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๐.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๑.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๑.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๒.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๒.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๓.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๓.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๔.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๔.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๕.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๕.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๖.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๖.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๗.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๗.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๘.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๘.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๗๙.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๑๙.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			
๘๐.	ความรู้ว่าคนกระทำมีหน้าที่อะไร	๑	๑๒๐.	การสืบอายุพระพุทธศาสนา	๑			

สิบปีเกี่ยวกับสวนโมกข์

- สิบปีเกี่ยวกับสวนโมกข์ เป็นบันทึกของท่านพุทธทาสภิกขุ เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๘๖.
- ความคิดริเริ่มที่จะจัดตั้งสถานที่ปฏิบัติธรรม เริ่มตั้งแต่ปี ๒๔๘๔ ขณะที่ยังศึกษาอยู่ในกรุงเทพฯ.
- สวนโมกข์เริ่มต้น เมื่อ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๘๕ ปีเดียวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่วัดร้างในพุ่มเรียง.
- ปีที่ ๒ ของการจัดตั้งสวนโมกข์ ได้มีการออกหนังสือพุทธศาสนารายดริมาส.
- การทำอะไรใหม่ ๆ แปลก ๆ อย่างสวนโมกข์ ย่อมมีผู้เข้าใจผิดมองในแง่ร้ายเป็นธรรมดา เราจึงไม่เอาใจใส่กับการนิทาว่าร้าย.
- พระบาลีสถาปนาสูตร ให้แก่ความขลาดกลัว ด้วยการฝืนใจอยู่ในสถานที่อันน่ากลัว ในอิริยาบถที่กำลังเกิดความกลัว จากการฝึกหัดบทเรียนนี้ทำให้ได้พบกับจิตใจอันใหม่ที่เข้มแข็ง.
- การอยู่คนเดียวในป่า ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ได้พบกับการเจริญขึ้นทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติ.
- จากการอยู่อย่างไม่มีทรัพย์สินสมบัติให้เป็นกังวล ได้รู้จักกับการปล่อยวาง กล้าเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน ทำให้บำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่นได้ด้วยความเต็มใจ.
- ผู้ที่จะมาอยู่ร่วมกันในสถานที่เช่นสวนโมกข์นี้ ควรจะเป็นผู้ที่เคยพบเห็นกันมา เป็นผู้ที่เหมาะสมแก่การเป็นนักปฏิบัติธรรม ไม่ต้องคำนึงถึงความรู้ทางปริยัติ ซึ่งมีทางที่จะช่วยเหลือกันได้ภายหลัง.
- ผู้ที่เป็นนักปฏิบัติธรรมแท้ เอาใจใส่แต่เรื่องของตัว มีใจกว้างเห็นการยิ่งย่อนกว่ากันในบางเรื่อง เป็นเรื่องส่วนตัว ไม่มีการรังเกียจกัน เป็นมิตรกับทุกฝ่าย.
- สวนโมกข์มีแขกมาเยี่ยมทั้งบรรพชิตและฆราวาส ผู้ที่จะเว้นไม่กล่าวถึงไม่ได้ คือท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) วัดเทพศิรินทราวาส และพระยาธรรมาธิปไตยธรรมประคัลภ์.
- เพื่อให้มีเวลาว่างมาก สวนโมกข์งดเว้นกิจนิมนต์ นอกจากกรณีที่เป็นจริง ๆ, ฉันทาหารที่ได้จากการบิณฑบาตในภาชนะเดียว ที่เรียกว่ากินข้าวจานแมว.
- ได้เคยทดลองฉันแต่ผักหรือผลไม้อย่างเดียว พบว่าประสาทจะไวกว่าธรรมดา ผลในทางจิตทำให้รู้แต่ว่าเป็นอาหารเท่านั้น ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับชนิดและการปรุงแต่ง แต่มีข้อเสียที่ทำให้หัวเรว.
- การใช้ผ้าเนื้อหนา ย้อมฝาด และรู้จักปะผ้า เป็นตัวอย่างที่ดีของการประหยัด และส่งเสริมการปฏิบัติในขั้นต่อไป.
- ธรรมชาติสอนให้รู้จักหลีกเลี่ยงป้องกันสิ่งรบกวนตามธรรมชาติ ส่วนการรบกวนจากคนมีน้อย เนื่องจากความร่วมมือของคณาภยนอก ขออนุโมทนาในข้อนี้ด้วย.
- แม้พระอริยเจ้าท่านก็เล่นฉานเล่นสมาบัติ ในวงการของผู้ปฏิบัติก็ควรจะมีการเล่นที่เหมาะสมแก่วัยและเอื้อต่อการปฏิบัติ เพื่อจะไม่ให้มีเวลาไปคิดเรื่องเหลวไหล.
- นอกจากหอสวดของธรรมทานซึ่งอยู่นอกสวนโมกข์แล้ว ในสวนโมกข์ก็ยังมีหนังสือที่เหมาะสมแก่การศึกษาของภิกษุสามเณร ให้มีความรู้พอตัว ช่วยในการเผยแผ่พุทธศาสนา.
- สวนโมกข์เจริญเติบโตขึ้นมาได้ ด้วยทุน ๓ ประเภท คือ เงินและแรง กำลังใจ และผู้รับภาระเป็นผู้จัดการด้วยจิตที่เป็นกุศล.
- สรุปลแล้วทุกคนในสวนโมกข์สุขสบายดี มีความพอใจ รื่นเริง กล้าหาญ ในการที่จะทำหน้าที่ต่อไป.